Трагедія на чотири дії

ДІЙОВІ ОСОБИ

Лавро Мамай — голова республіки, 35 років.

У с т и н — його батько.

Г а п к а — мати.

Мамаїха — баба Лавра.

Єгор Іванович (товариш Єгор) — уповноважений ревкому, 50 років.

Гнат-Середенко,

Варка — його дружина.

Клеопатра — отаманша.

Петро Несвятипаска.

Ганна Іванцева.

Роман — її син, 11 років.

Матвій Степанович — учитель.

Грицько Коваль — робітник.

Пасічник.

Пасі ч н и ч к а — його дружина.

Г р и ц ь к о.

Рудий, Дід, Миршавий — музики

Ч е р е в а ш.

Дід Гречка.

Селянин без ока.

Повстанець.

Отаман.

Прапорщик,

А д ’ ю т а н т.

Селяни.

Повстанці.

Махновці.

Петлюрівці.

Д е н і к і и ц і.

Село Британка на Україні, осінь 1919 року.

ПЕРША ДІЯ

Спалена хата край степового села, коло неї—кузня, обгорілі дерева, високе небо. У с т и н з перебитою рукою. Г а п к а.

У с т и н. Я тобі, бабо, кажу — лиха година тебе десь носить, коли нам треба тут сидіти! Це тобі, бабо, штаб, чи, що?!

Г а п к а. Як же в гармати б'ють... Хата край села, кулі летять просто в двір. Із самого ранку товчусь, обід зварила, заполочі вибігала...

У с т и н. Сідай же, бабо, та посидь, щоб усе добре у нас сідало: кури, гуси, качки, рої та старости.

Г а п к а (сідає, шиє). Аякже — сяде воно на голу землю, ні тобі хати, ні тобі нічого, в гармати б'ють, люди, як оси, а перебиту руку твою хто пожаліє? Он глянь, як б'ються...

У с т и н. Дак уже й позвикати час був — на війну пів-села їздило: то на царську, то на керенську, то гайдамаків, то греків у Херсоні били, німців з Миколаєва гнали, молодь з червоними пішла. Ох, і б'ються ж ловко!

Г а п к а. А наш і до війни не звичний, я ж його й умовляла: ти, кажу, Лавро, пожди, хіба на тобі одному світ зійшовся? Хай же, кажу, сину, якась сила на Денику вдарить, а тоді пособиш, у них же самі охвицери, а ти хто? Чує моє серце — каші з отим Середенком не звариш...

Ус тин (виглянув). Це десь коло куми Ганни снаряд упав, ще, гляди, хату підпалить, горять мужицькі хати... (Кричить комусь.) Поганяй! Поганяй! Отуди через леваду! Патронів не порозгублюй!

Г а п к а. Каже, я, мамо, за політику дев'ять років і сім місяців на каторзі сидів, у мене серце чорною кров'ю обкипіло, кайдани на ногах я й досі чую, і сни мені ще каторжні сняться... А ви хочете, щоб я чекав!

У с т и н. От я собі часом і міркую — у кого він отакий удався? Селян бунтував, панів палив. Як забирали на ту каторгу, дак він отак усміхнувся до мене та й каже: "Ви, каже, тату, мою Варку глядіть, бо я небезпремеино повернусь..."

Г а п к а. Бо й як вони кохалися-милувалися! Посідають, було, в садочку, яблуні цвітуть, бджоли гудуть, а вони собі потихеньку співають... (Та й співає.)

Ой, у полі вітер віє, А жита половіють,

А козак дівчину та вірненько любить, А займати не сміє...

У с т и н. Та цить, бабо, як на пожарище виєш! Г а п к а. Гей, повернувся, а Варка з Середенком п'ять років...

У с т и н. А скільки ждала? Проходу не було — каторж-никова та й каторжникова. А як прийшла звістка, що помер Лавро, то й зовсім стерялася, спасибі, хоч Середенко взяв...

Г а п к а. За оте "спасибі" й жили — ні дітей, ні згоди — все наче Лавро посеред їхньої хати стоїть. Що вона знущання прийняла!

У с т и н. Небезпремеино, каже, повернусь, а вчора як зайшов до двору, мов з того світу, та й знов отак усміхається — хіба я вам не казав? Хата наша стоїть спалена, листя на деревах погоріло, руку мені перебито, знав, кажу, сину, що прийдеш. Тут тебе деніки добре шукали, чимсь ти їм уївся на нашу голову...

Через подвір'я двоє жінок ведуть старезного діда.

Д і д. Кудою тут до лазарету? Жінка. Діда поранило, щоб ви знали! Друга жінка. Молотили ціпом жито в клуні, а куля як дзизне!

У с т и н. Ведіть на перев'язку!

Д і д. Генерал мене на турецькій війні вчив... Бери, каже, пороху солдатського, бери землі святої, слиною замішай, а тоді — до рани клади... (Виходить з жінками.)

Г а п к а. Як же в гармати б'ють, у Лавра ні одної, голими руками одбиваються... І лазарету нема, тільки клуня...

У с тин. У панському палаці лазарет зробимо — лежіть собі, як пани! Дай тільки війну взяти...

Г а п к а. Голими ж руками одбиваються... Кулі хвиськають, скот реве...

У с т и н. А ми в штабі сидимо, в самому центрі — пішли, бабо, наші вгору...

Г а п к а. По двоє на мотузок!-

У с т и н. Небезпремеино, каже, повернусь. Це тобі не я і не ти, Гапко, це старої Мамаїхи коріння... Як вогонь, пихкає...

— Мамаїха (несе полотно— худа, кощава, боса). Кулі з отієї деркачки, хіба їх спиниш? Людину наскрізь пробивають, повна клуня поранених, фершала аж водою одлива-ли, а ви тут, згорнувши руки?

Устин. Дак страшно до клуні підійти, отакий стогін, та й годі...

Мамаїха, А ти не сиди, людей порай, коли зброї не вдержиш!

Гапка. Та я шию, мамо, Лаврові прапор... Щоб горів, каже, як сонце.... Заполочі вибігала.

Мамаїх а. Мов води — тієї крові, замовляла, замовляла, все ллється. Єгор Іванович забіг, фершалу допомагає, чужа людина,-а біля нього аж ходити легше.

У с тин. Лавро погнав ще й кавалерію, зосталися .самі поранені й старі... —

Гапка. Ой лишенько, як вони б'ють, село спалять, лю-дей'вигублять, нащо було заводитись?!

М а м а ї х а. Діла повні руки — полотна треба, окропу неси, повний лазарет, оце Іванця притягли, як решето, побитий...

Гапка. Іванця притягли?! Як згадаю, що й Лавро б'ється... А обід перестоїть.

М а м а ї х а. Таке хазяйство тепер у Лавра, треба все порати, за всім доглянути, полотна не настачиш... (Виходить.)

Гапка. Багато вишиєш на цих вечорницях! (Виходить.)

Устин (сам). Село оточили, б'ють та й б'ють, не втечеш, не сховаєшся... (Раптом одхитується.) Ну, джміль, чистий тобі джміль, а не куля!

Пасічник (підповзає). Боже поможи, з вівтірком будьте.

Пасічничка (йде, накриваючи голову ночвами). Насилу дійшли...

Устин. Що скажете, люди добрі?

Пасічничка (з-під ночов). А те скажемо, що годі битися!

Пасічник. Упав снаряд коло пасіки. Вулики розбив, поперекидав. Бджоли якдіосліпли од злості.

Пасічничка. Ще й тин з горшками повалив, кури • порозліталися, доки це буде, я вас питаю?

Пасічник. Треба кінчать страженіє. З чотирнадцятого року до хазяйства не приступиш.

Пасічничка. Та я їм сама пушки поперекидаю! Ще корову, гляди, встрелять! Кулі, як град, падають!

Устин. Не кричіть, тітко й свахо.

Пасічничка. Плювала я на вас, душогуби! Один Середенко був, а це й Лавро твій знайшовся. Його й каторга не приймає, його й Сибір!..

П а с і ч н и к. Кінчайте страженіє!

М а м а ї х а (нагодилася). Шарварок зняли. Діла повні руки, а вони з горшками та бджолами. Оце за вас Лавро на каторзі сидів, оце за вас кров людська ллється?!

Пасічничка. Кличте сюди вашого Лавра, я йому в вічі плюну.,€

М а м а ї х а. Люди світяться, як решета, Лавро в степу б'ється, діла повні руки...

Устин. Не плюйте, свахо, в криницю, кажу я вам!.,

М а м а ї х а. Слухайте, люди, старішої од мене в селі немає, я вам і дітям вашим пупи різала, переляк одливала, кров замовляла. Корови за моєю рукою молоко дають і теляться, хазяйство йде, чоловік не б'є — все в моїй руці? І скажу вам... Ця війна народна! Вона вгодна богу!

Пасічничка (злякано). Знаємо, аякже...

Роман (заходить з вузликом). Діду Устине, кудою тут на війну пройти?

Устин. Уб'ють тебе к лихій годині!

Роман. Мама послали батькові їсти, а то, хто знає, скільки ще їм воювати!

М а м а ї х а. Чий ти, хлопче?

Пасічничка (бере вузлик). Біжи, Романе, до мами та скажи їй — хай на сполох ударить, Єгор Іванович, скажеш, велів дзвонити на пожежу, і так — на страх, біжи;...

Роман. Дак дзвіницю замкнено...

М а м а ї х а. Хай мама на сполох дзвонить...

Хлопець підтюпцем. "Ой, ой, матінко!" — стогне хтось у клуні.

"Хай мама дзвонить...

Устин. Бо батько неголодний — в лазареті лежить...

Пасічничка. Єсть і поранені?! А Грицька, зятя мого, не бачили?

М а м а ї х а. Ще не було, а може, і буде...

Пасічничка. Ой, лишенько ж моє, горенько, та за що ж така напасть на людей?! Доки ж вони битимуться?! Уже під лісок підійшли, а ті все б'ють... А Грицько, зять мій, у самім пеклі. "Оддячу,— кричить,— денікам за шомполи!.."

Мамаїха. Неси ж полотна білого, чистого й м'якого, кров ще не спинилася, горе не скінчилося, чуєш? Ночви до лазарету віддай.

Пасічничка. Піду, матінко моя, піду. Дай боже здоров'я за ваші турботи. А я дурна була, дурна була... (Пішла.)

Мамаїха. Ти, Устине, соломи свіжої внеси до клуні, ні на що людей класти...

Устин. Новий начальник штабу... Як же я з однією рукрю? (Виходить.)

Пасічник. Піду, мабуть, і я додому,, це не моє діло, моя хата скраю...

Мамаїха. Нащо ж ти, чоловіче добрий, добро кумове ховав, коли твоя хата скраю?

Пасічник. Яке добро?

Мам а їх а. Хоч би й деркачку, що людей б'є?.. Кулемета?

Пасічник. О господи!..

Єгор Іванович (входить). Повний лазарет. Спасибі, бабо Мамаїхо,— який порядок ви зробили. Призначаю вас комісаром госпіталю...

М а м а ї х а. Спасибі на доброму слові.

Пасічник. Дак я вже піду...

М а м а ї х а. От, Єгоре Івановичу, у нього добро лежить, а Лаврові стріляти нічим...

Пасічник. Нема у мене ніякої зброї. М а м а ї х а. А в леваді?

Пасічник. Дак то ж не моя... Кум собі кулемета купив та до мене поставив...

Єгор Іванович. А ви. нам його на день позичте...

Пасічник. Ще одніме хтось, як побачить...

Єгор Іванович. Ми довго просити не вміємо... Та й ніколи... Сухо, ,мов перед грозою, хати займаються, як свічки... Все село сам перебіг, вогонь швидкий, а ми — ще прудкіші...

Пасічник (вагається). Дак кум, кажу, не дасть...

Єгор Іванович. Хати горять, а людей трясця трусить. А чого? — питаю. Нема чого. Треба гасити, й годі. Назад — нікуди. Або снарядами спалять, або сірниками. Хай краще снарядами. Га? А Лавро Устиович хіба до гар-* мат дороги не знайде?

М а м а ї х а. Ось думав під піччю сховатися. Ні нашим ні вашим...

Єгор І в а н о в и ч. Не сховається. Його Денікіи бив і битиме, його куми розоряли й розорятимуть...

Пасічник. Не боюсь я кума, схочу й принесу! М а м а ї х а. Збреше й обдурить...

Пасічник (ображено). Я, бабо Мамаїхо, брехнею не живу... Тільки війну вже кінчати треба. (Та й пішов.)

Єгор Іванович. Кадетів доб'ємо та й пошабашимо... Як мені кортить і собі туди! До Лавра... Та де!

М а м а ї х а. І де вони тих снарядів беруть, од самого ранку товчуть та й товчуть...

Єгор Іванович. їм, заграиииця присилає, бабо Мамаїхо. , у ,

Мама ї х а. Хіба Лавро й проти заграниці йде?

Єгор Іванович. Йде, бабо Мамаїхо, аякже!

Мама ї х а. Дак це знову на каторгу?!

Єгор Іванович. Голий дощу не боїться., А перед нами революція!

Г а пк а (гукає). Мамо, жінки поприходили, голосять, Що хоч з ними роби...

Єгор Іванович. Підіть, бабо Мамаїхо, до клунь Я людина нова, не всіх іще знаю...

М а м а ї х а. От і я кажу, що приїжджі, та шлях до серця знайшли... Науки великої, а не з панами... з мужиками..* (Пішла.)

Єгор Іванович (сам). Значить, все в порядку, діти мої. Повстання почато. Од Москви Армія Червона вдарить, а тут на шляхах —

республіка червона. А тоді разом житимемо. Одною радянською залізною республікою! Аякже!.. Все в порядку, діти мої. (Дістає бінокля.) Ну, Лавро, в добру путь... (Дивиться.) От і дурень, Лавро Устиновичу! Кому я казав з коня злізти й голови не підставляти. Ех, ти, герой... О!., (Мовчки дивиться.) Який же це гад чорний прапор підняв? На старості літ пошили мене в анархісти... (Дивиться.) Клеопатра до, Середенка мов приросла. Знайома блондинка...

Устин несе солому.

А скажіть мені, Устиие Семеновичу, чи не був часом Сере-денко у Махна?..

Устин. Скажу вам по секрету, що таки був.

Єгор І в а н о в и ч. І Лавро не знає?

Устин. Хіба Лавро кого злякається? Він і парубкував з ним разом...

Єгор Іванович. А я питав... Він промовчав. От і маєш серйозний момент... Гукніть мені Грицька!

Устин. Од Махна коня привів, мануфактури, Клеопатру-полюбовницю. А Варка й дома не ночує. (Поніс солому.) У клуні голосіння затихло, а Єгор Іванович ходить, ходить.

Варка (з лопатою). Горять хати, Єгоре Івановичу. Ще й вітер роздмухує, а до річки не підступиш — стріляють. Колодязі вичерпали, самий глей, а не вода. Оце копанки по левадах копаємо, щоб хоч трохи води... Безводна наша республіка...

Єгор Іванович. Безводна, Варко, та не безлюдна...

Варка. Хто з нами, а хто боїться проти гурту стати;.. Та все поглядають до ліска — як там Лавро б'ється. У цього, кажуть, без обману, цей кого завгодно надвоє переломить, Лавро діло знає... Як Лавро, так і ми.

Єгор Іванович. А твій Середенко?

Варка {прислухаючись). От і знов почали, Єгоре Івановичу, косять, як траву. (Поставила лопату.) Єгоре Івановичу, хіба йому республіка? Барахло та патрони, а Клеопатрі — й сама не знаю! (Примовкла.) . Клеопатра! Вона мені на горлянці, як п'явка, висить! Ну, нехай із Середенком спить—я п'ять років за ним жила і мучилася. Скільки він крові з мене виточив! І дітей бог не дав — не мати я й досі! Одні сни на світі тримали. Ляжу, засну — і сниться Лавро — живий, веселий, кайданами брязкотить та все мене про щось благає... Скільки я тих монастирів обійшла, скільки ворожок обділила, і сказала бабка Мамаїха — жди. Ждала я, Єгоре Івановичу, як страшного суду. Як страшного суду!

Єгор Іванович. Давайте лопату погострю... (Бере лопату.) 4 ,

Варка (кричить). їй мало Середенка — хай спить — я вже не дружина йому. Вона на Лавра оком накидає! Вона до Лавра сміється, вона Лаврові в душу влізти хоче...

Роман (заходить). Тітко Варко, кудою тут на війну пройти?

Єгор Іванович (гострить лопату). Оце вояка! Артилерист чи хто?

Роман. Мама пішли дзвонити, ляльку до сусідів оддали, а мене сюди послали...

Варка. Тут кулі літають!

Роман. Мама сказали — може, яку поміч треба, чи коня подержати, чи води. Наша хата згоріла, сама повітка залишилась, а собака втік.

Варка. Йди, Романе, до клуні, окріп носити...

Єгор Іванович. Куди йому, малому, в пекло! Там і дорослий не витримає... Ти, Романе, будеш коло мене в штабі за помічника. Сядь — і нікуди й ногою!

Роман. Отут? (Та й сів під повіткою.) Я нікуди й ногою.

Грицько (вбігає до двору збуджений у розпалі бою) Єгоре Івановичу! Єгоре Івановичу!

Єгор Іванович (віддає Варцілопату). Чую, друже мій, чую... Довго барився!

Грицько. Денікам ґнота вставляємо..* Полонених повна балка... Англійські гімнастьорки... Середенко анархію збирає, чорний прапор почепив... Людей у нього купка, та метушня вийшла, а деніки наступають... Кулеметами косять, гармати підвозять... Лавро Устинович автомат на плече — до Середенка... Уб'є, мабуть... Ху!..

Варка. Єгоре Івановичу!..

Грицько. Лавро Устинович з автомата так ї чеше, а своїх — шаблею по чому влучить... Щоб не оглядались... Отакий Мамай наш...

Варка. Куди бігти, Єгоре Івановичу, що робити?

Єгор Іванович. Ідіть пожежу гасіть. Револьвер дати?

Варка. Дайте... (Невміло бере.) Як же з нього бити? Єгор Іванович., Беріть отак... Очей не заплющуйте... І вже...

Варка. Прощайте, Єгоре Івановичу. Ходім, Романе. Роман. Я, тітко Варко, не можу... Я в штабі... Варка. Ну й добре... Тільки на війну не виглядай... {Виходить.)

Роман. Я коло Єгора Івановича. За помічника. Еге ж?

Г р и ць к о. Скільки вас таких на хунт іде? Га?

Пасічник (волочить кулемета, жінка несе полотно й вузлик). Я брехнею не живу. Куди його? (Ставить кулемет посеред двору, баба висипає з хустки, мов яблука, гранати.) Лихої години патрони до кулемета, хай їм чорт! (Ставить коробку.) Іще й обріз був, та вкрали...

Г р и ц ь к о. Оце для нас! І де ви їх ховали? (Бере гранату.)

Пасічничка (кидається до Грицька). Сину мій! Може ж, тобі зміна вийде? А я тобі пиріжечки принесла...

Г р и ц ь к о. Пиріжки, мамо, другорядний момент. (їсть.)

Пасічник. Зятя в прийми взяв. А він і хазяйства не держиться. То з німцями, то з деиіками б'ється... Забув хіба денікінські шомполи?

Г р и ц ь к о. Сто літ не забуду... (Нахиляється до кулемета.)

П а с і ч н ик. Додому — тобі кажу!

Г р и ц ь к 6. Ще сто літ не пройшло, тату.

Єгор Іванович. Готуйте кулемета. Зайві люди — вийдіть із штабу.

Пасічник (кричить). Додому хоч ти, жінко! Кому сказано!

Пасічничка. Не піду я додому, хай дочка сама плаче, я зятем на світі тримаюсь, милосердною сестрою буду...

Пасічник. Скажена баба... А як уб'ють?!

Пасічничка. Я і в смерті випрошусь!

Єгор Іванович. Здається мені, що й ви до нас повернетесь. Бо діло в нас обще...

П а с і ч н ик. Та хто знає, чи обще... (Виходить.)

Єгор Іванович (сміється). Не повірить, доки не помацає!

Пасічничка. Простіть, люди добрі... (Понесла полотно до клуні.)

Входить Коваль —із зв'язаними руками, ведуть його троє

повстанців.

Рудий повстанець (юнак, штани з червоними лампасами, босий, шабля). .Заходь сюди, гаде! Тут йому й бубон. Ач, який тихий та смирний! Привели, Єгоре Івановичу! Оце тобі, гадюча душе, й штаб...

Єгор Іванович. Полонений?

Рудий. Спіймали за левадою! Денікінець, а то хто ж! Чую городський дух!

оДід-повстанець (австрійська шапка, свцта, постоли, з ціпом). Значиця, як гад, на череві лізе, а ми на посту стоїмо, а він підлазить та й підлазить, а я — ціпом...

Миршавий повстанець (літній, закасані штани, червона, грецька куртка, обріз, говорить тенорком). Розстріляти ми його хотіли, так ніхто патрона не дав... . Коваль (осміхнувся). Хіба без цього не обійдемось?

Рудий (хапає Коваля за груди). Чого гавкаєш, кадетська харя!..

Коваль одштовхує Рудого, той відлітає назад і трохи не збиває з ніг

діда й Миршавого.

Єгор Іванович. Грицько, поставте зручніше машину... Кого ви привели?

Повстанці раптом чогось зігнулися, Коваль стоїть рівно.

Видко — стріляний... Кулям не кланяється...

Коваль (легко сам звільнив зв'язані руки). Чий, громадяни, очкур? (Віддав.) Довелося дати себе в'язати... (Розірвав сорочку, дістав полотняне посвідчення, подає Єгору Івановичу.) Степ такий, що тільки блудити, товаришу Єгор. Ні кінця ні краю, цілу ніч плутав, "насилу добився... Спасибі — гармати допомогли... На степу їх далеко чути... Ішов на гарматний гук!

Дід (розгублено). Значиця ж, ми на посту стоїмо...

Грицько. Тут і сліпому видно... Робочий клас!

Рудий (насилу видобув иіаблю). Не давайсь на гачок!

Коваль (взявся за клинок). Тупа вона в тебе й нечи* щеиа... У мене в загоні за таку зброю, знаєш, що було б?

Миршавий (клацає обрізом). Дайте мені кулю! Дайте патрона!

Грицько. —Піди випий води. Це тобі не двадцять дві польки грати...

Д і д. Двадцять три польки.

Єгор Іванович (читає). "Кривий Ріг. Підпільний комітет РКП (б) надсилає в розпорядження уповноваженого ревкому — товариша Єгора — військового робітника

т, Коваля Г. М., рекомендує його, як..." Ну, далі це для мене... Товаришу Коваль, ви прийшли вчасно... Чуєте, що робиться? Треба резервів...

Д і д. Товариш? Чого ж він на череві, як гад?

Грицько. Згідно військової науки... Пластунська школа...

Устин (заходить). Єгоре Івановичу, хат десять горить уряд, (Побачив партизанів). Гуртом так і ходять. Де женяться, де б'ються — там і вони. Двадцять дві польки знають. Польку-кокетку, польку-смєх, польку-любку...

Д і д. Ми самі скажемо, коли треба буде.

Єгор Іванович. Бойові?

Устин. Еге ж, бойові. Голіруч воюють...

Грицько. Із миски, мабуть.

Роман. Дядьку Єгоре Івановичу, на вулиці — голих женуть!

Партизани. Де? Де?

Всі вибігли, крім Єгора Івановича, Коваля й Романа,

Коваль. Товаришу Єгор, яка диспозиція?

Єгор Іванович. Б'ємося з карним загоном, як бачите. Оголосили Радянську республіку. Червона гвардія — чотириста бійців. Голова — Лавро Мамай... Командувач — Середенко. На нещастя, з махновським духом... Ваше обличчя мені знайоме...

Коваль. Був такий момент, товаришу Єгор,

Єгоріванович. Момент?

Коваль. Ви були головою трибуналу, а я вам давав свідчення... про одну обвинувачену...

Єгоріванович. Пригадую, пригадую...

Коваль. її розстріляно за барахольство...

Єгоріванович. Пригадую, пригадую...

Коваль. Вона служила у мене в ескадроні.

Єгор Іванович. Пригадав; Ви були в неї закохані. (Виглядає на вулицю, гукає.) Підійдіть, друже мій, сюди. Куди ви їх женете?

Грицько (несе купу гімнастьорок). Лавро Устино-вич казали, щоб які неграмотні,'то .щоб пустити, а які благородні — порубати в яру.

, Єгорівanович. По чому ж ви грамоту взнаєте?

Грицько. На голій людині все видно. . Єгор Іванович. Нова теорія. Нікого не рубайте, розберемось!

Коваль. Середенко живий?

Грицько. Утік к лихій годині... І прапор покинув, як автомата побачив. Там такий кінь, що нічим не доженеш... (Вийшов.)

Коваль. Почекайте з полоненими!

Єгор Іванович. Ходімо. Без нас не розберуться. Романе, я тут буду, на вулиці. (Вийшов. Коваль — за ним.)

Роман (сам). Тато мені обіцяли щось ловкеньке з війни принести... Було б піти з мамою на дзвіницю... ҐГа вдвох з мамою як задзвонили б... (Когось побачив.) Ну от, я ж казав! Дядьку! (Береться за кулемет,, тягне до°хати.) Важкий...

Грицько (вбігає). Куди тягнеш?

Роман. Дядько Середеико в леваді!

Грицько. З отрядом? (Зникав з кулеметом в спаленій хаті, чути голос його.) Нехай мене звідси дістануть. Я люблю такий момент!

Роман (сідає в кутку). А мені й піти не можна... Треба, щоб у штабі люди були...

Середеико (заглядає). В'яжіть коней... Тут ми Єго-ра й застукаємо.

Заходять — Середеико, у венгерці — під Махна, довге волосся, кубанка, нагайка на руці, за ним — Клеопатра — білява, красива.

Клеопатра (вихиляється). Поцілуй мене, Гнатку...

Середеико. Він слово скаже, а йому в рот дивляться, вій рукою махне, а всі — як показяться...,

Клеопатра (бурмоче). Поцілуй мене, серденько...

Середеико. Баба —відьма, то й йому ворожить... Куля відскакує, як грудка, і спереду і ззаду... Хіба його вб'єш?

Клеопатра. Обійми твою рибоньку... Середеико. Його труїти треба... (Обіймає Клеопатру.)

Клеопатра. Я тебе поцілую. (Б'є по обличчі, вихоплює револьвер.) Клянусь, повен рот куль буде! Боягуз! Баба!

Середеико (відступає). Клеопатро! Схаменись! Клеопатра. На коліна! Богу молись! Розстріляю! Середеико. Сказилася, чи що?

Клеопатра. Сам до рук віддав! На тобі, Лавро, гармати, на тобі кулемети, забирай республіку, обмундирування! Слинява баба!

Середеико. Дак його й куля не бере! Людей моїх усіх розігнав... Візьмемось із другого боку... Єгора — заложником... Хочеш?

Клеопатра (ховає револьвер). Клянусь, баба... Яку б армію зробили! Половина денікінців до нас перейшла б.

Нарівні з самим "батьком" були б! А ти, як школяр,— утік! Анархіст! Піди до Єгора, ручку поцілуй!

Середенко. Ну, я вб'ю Єгора, хочеш?

Клеопатра. Дурень! Хіба це смерть для нього? Я його па скибки різатиму... Я з нього по кісточці вийматиму... Життя моє над ямою поставив... Та я з ями вилізла... Рукою рану затулила....

Середенко. Ну й цілуйся тепер із ним!

Клеопатра (побачила Романа). А ти чого тут? Тікай звідси...

Роман мовчить.

Середенко. Ти німий, чи що? Пішов геть звідси!.. Роман мовчить.

Клеопатра. Тебе вже й діти не слухають...

Середенко. Зараз послухає... (Хватає хлопця, ставить на ноги.) Ти підеш звідси?

Роман. Ні. Я вас не боюсь, бо ви баба...

Середенко. Ах ти... (Замахнувся нагайкою.)

Варка (заходить). Із дітьми воюєш, Гнате? Йди сюди, Романе, не бійся, він не вдарить...

Роман (сідає під хату). Я й не боюсь...

Варка. Втекли, голубчики! Чорним прапором граєтесь? А там за вас Лавро воює, голову підставляє.

Клеопатра.. Мадам, вам треба лікувати нерви...

Варка. Ти навіть не людина... Людські слова од тебе, як од барабанної шкури, відскакують... Нехай я мужичка, та серце в мене не твоє...

Клеопатра. Клянусь, вона ревнує...

Середенко. Я тебе мало бив, Варко?

Варка. Тепер і на тебе закон прийшов. Сонце він мені одслонив...

Заходять Єгор Івановичі Коваль.

ЄгорІванович. У нас гості в штабі. Коваль. Паша! Клеопатра. Коваль?! Коваль. Жива?!

Клеопатра. Так. Жива. Не вдалось тобі закопати... Коваль. Тебе ж розстріляно! Я сам бачив! Клеопатра. Дурниці. Не варто згадувати. ЄгорІванович. Оце та жінка? Клеопатра. Яку ви засудили на смерть. Тепер згадали, хто я, товаришу голова трибуналу? Варка. Крим і Рим пройшла.

Середенко. Передаю наказ Мамая: товаришу Єгору йти зо мною...

Варка. Куди?

Р о м а н. Дядьку Єгоре Івановичу, я знаю... (Підбігає до Єгора Івановича, говорить на вухо.) Вони вас убити намовлялися...

Єгорівanович. Спасибі, Романе, знаю...

Клеопатра. Ви виконуєте наказ голови республіки? Ця ми вас примусимо силою?

Мамаїха (заходить). Кажуть, кінчаємо, Єгоре Івановичу. Так і людям сказати, чи як? То я скажу. Ти, Гнате, я знаю, чим па Лавра дихаєш. Я все бачу, гляди мені. (Бере Романа за руку.) .Ходімо до тата... (Виходить з хлопцем.)

Реве дзвін на сполох — бам-бам-бам.

Середенко. Чужих людей сюди навели... Республіка собача!..

Єгор Іванович. Друже мій, ви арештовані...

Клеопатра. Що? (Вихоплює револьвер.)

Єгорівanович. І ви теж арештовані...

Середенко (підносить револьвер). Ех, не хотілось двору поганити...

Клеопатра. Не смій стріляти! Це не твоє баб'яче діло!

Грицько (ззаду — з вікна хати). Руки вгору!!!

Середенко і Клеопатра глянули, побачили кулемет, піднесли руки, Коваль обшукує, забрав зброю.

Грицько. А я сиджу тут у темряві, аж на сон узяло... Клеопатра. Стріляйте, прокляті душі! Грицько. Устигнете. Поперед батька в пекло.

Бам-бам-бам — дзвін на сполох.

— Коваль. В оцю кузню їх... Тут вікон немає? (Заглядає, потім штовхає туди Середенка і Клеопатру.) Ніжками, ніжками, нам ніколи... (Зачиняє двері.)

Варка. Аж серце стало... Думала, всіх поб'ють.."

Грицько витягає кулемета.

Проти дверей поставте..; Вони знову втечуть...

Устин (важко біжить, за ним троє партизанів). Дені-ки в село прорвалися... Кулемета!..

Рудий. Ми тачанкою...

Миршавий. П'ять патронів дістав... Цілий день стрілятиму...

Єгор Іванович. Грицько, кулемета на тачанку. З вами поїде оцей товариш. (Показує на діда.) Ви з лам" пасами, та ви (на Миршавого) залишаєтесь тут стерегти важливих злочинців... Начальник караулу — Варка, На крайній випадок — живими не випускати... Ходімо, товаришу Коваль, там стоять Середенкові коні...

Всі виходять, залишається Варка з Миршавим і Рудим.

Миршавий. Хто там сидить, Варко?

Варка. Важливі злочинці.

Рудий. Денікінці?

Варка. Ще гірше...

Гапчинголос. Варко, йди сюди...

Варка. Не можу...

Гапчинголос. Од Лавра прийшли.

Варка. Од Лавра?! (Так і кинулась бігти.) Я за" раз... Очей не спускайте...

Рудий. Ач, як побігла. (Чистить об землю шаблю.) Каже, шабля в тебе нечищена. А ми ось у главні люди потрапили... Важливі злочинці! Ти чуєш? Це тобі не польки...

Миршавий. П'ять патронів дістав...

Заходять двоє із довгими чубами.

Перший. День добрий... Рудий. Не підходь, ми на посту... Другий. Кого ж ви стережете?

Миршавий. Важливих злочинців... А кого — й не знаємо!

Перший. Ну, тим часом закурюйте, герої...

Всі закурюють, і в цей час довгочубі обеззброюють вартових, кладуть обличчям до землі, випускають Середенка і Клеопатру,— все блискавично, мовчки. Всі тікають, вартові довго лежать, потім мовчки тікають і собі.

Варка (забігає, побачила). Повтікали!.. Це я винна... Прокляті! Що робити.... Куди бігти?.. Лавро передав, щоб у селі їх ловити... Що я наробила!

Роман заходить, мовчки сідає на своє місце під повіткою.

Варка. Як страшно, Романе... Наче падаю... Лечу в безодню...

Роман. Там у клуні мій тато лежать... Поцілували мене та й лежать...

Варка. Дак ти не бійся... він видужає, трохи полежить і встане.

Роман, Не встануть, бо вони вже мертвів

Бам-бам-бам!..-~ з новою силою реве дзвін на сполох, заглушаючи все.— Вам-бам-бам! Хлопець сидить, похилившися на руки. Раптом уривається дзвін І настає непорушна тиша, наче все вмерло навкруги.

Варка. Куди, Рсшане, йдеш?

Роман. Піду трохи поплачу.. Я ж тепер — сирота... (Виходить, Варка за ним.)

Сцена порожня, тиша, помалу з'являється М а м а ї х а.

М а м а ї х а. Так тихо та мило, хоч мак сій... (Сідає.) І Ганна дзвонити перестала... Доки дзвонила — овдовіла. На віку, як на току: і топчешся, і намусюєшся, і начхаєшся, і натанцюєшся... Наче цілий день за плугом ходила... Мруть люди, не втримаєш... А мій старий казав було — нехай мруть та дорогу труть, а ми сухарів насушимо та й собі рушимо... Ой, як стомилася на Лавровім хазяйстві...

Г а п к а (заходить). Оце нам, мамо, треба вже куті варити поминальникам, та пироги пекти, та свічок насукати смертельних... Для кого той прапор вишиваю? У клуні мруть, на полі мруть, що його робити в світі божому... (Виходить.)

М а м а ї х а. Як вони смерті не люблять... А без неї не переможеш...

Г а н н а (задихалась, ніяк не вимовить слова). Насилу добігла. Біжу селом, а село, як вимерло... Ніби й краю йому нема: біжу та й біжу... Покинула й дзвонити та швидше сюди біжу...

Мамаїха. Біжиш?

Ганна. Біжу, бабусенько... Сльози з радості течуть, а я біжу... Все хочу швидше добігти й вам розповісти... Радість яка!..

Мамаїха. Радість, кажеш?

Ганна. Дак така радість, що й висловити не можу... Дзвоню я ото, а сама все в степ дивлюся... Далеко видко... Уся війна перед очима...

Мамаїха. Чого пізно задзвонила?

Ганна. Снаряд дзвіницю розбив... А я побігла до По-кровської... Вилізла — уся війна перед очима... Думаю — ото ж мій там... А сама дзвоню... Аж оглухла від того дзво-,ну... Кулі в цеглу б'ють... Я знову виглянула... Бачу тікають вороги... А мені аж співати хочеться... Покинула дзвонити та сюди... Радість яка!..

Мамаїха. Кому радість, а тобі й горе, Ганно!

Ганна (остовпіла, кинулась до ніг). Бабусенько, не кажіть! Одведіть, відженіть! До смерті вам служитиму... Бабусенько!.. Не треба горя...

Мамаїх а. Не моя воля — робила, що вміла... До клу" ні йди.

Ганна схватилася за серце, пішла, ледве тягнучи ноги.

Мамаїха. От воно — мужиче подвір'я. Аж увігнулося. Сто год на ньому Мамаї живуть... Скільки весіль одтан-цьовано, а скільки тут сліз

упало. Сто год на ньому товклися й просвітку не бачили. А тепер побачать.

Чути, як скрикнула Ганна.

Було всього на цьому подвір'ї. Аякже — кричи... Хіба я не кричала свого часу? (Замислилась.) Скільки душ із людей за день вилетіло... Лавро, як сокіл, прилетить... Ех, пізнаю в ньому свою кров, людоньки...

Ганна (обличчя мокре від сліз, веде хлопця). Підемо, Романе, до своєї пустки та зустрічатимемо тата... Та його й німці били, деніки катували, у дорогу послали... А вже приїде тато на мальованім возі у кленовій труні... Ой, прослалася доріженька, а вся полита сльозами...

Мамаїх а. Іди додому, Ганно, ти вже одвоювалася...

Роман. Дак хата згоріла, сама повітка залишилась... Немає дому.

Ганна. Немає в мене дому без чоловіка мого... Перед охвицерами стану, у вічі їм плюну, я теж республіка, я теж комуністка, і син мій комуніст, будьте ви прокляті, стріляйте нас!

Р о м а н. Мамо! Хіба малих приймають у комуністи?

Ж і н к а пробігає через подвір'я, заломивши руки, чути людський гомін; "Контузило! Контузило!"

Мамаїх а. Кінчилося вже? Кінчилося?

З усіх боків хлинули на подвір'я повстанці, помалу входять Єгор.І в а~ к о в ич, Коваль, Варка, Грицько, несучи на розтягнутому рядні непорушного М а м а я. Рядно опускають посеред двору.

Мамаїха (нахиляється до Мамая, владно викликаючи до життя). Ти живий, Лавро?!

Мамай (потроху опритомнюючи, поворушив головою, підніс руку, нарешті сів, упершись руками в землю, обвів усіх поглядом, осміхнувся). Перший день республіки!

Завіса

ДРУГА ДІЯ

Вечоріє. Двосвітна зала панського палацу, білі колони, церковні ставники, гранати на столі. ЛавроМамай, Варка.

Варка. Тобі, Лавро, кажу — поїхали Єгор Іванович та батько світ за очі, а ти хіба республіку вдержиш, коли контужений, без ніг сидиш?!

М а м а й. Чуєш — село, як рій, гуде? Революція в небезпеці, остання ніч заходить. Сусідні села делегатів прислали — як ви, так і ми...

Варка. А йти — не йдуть!

М а м а й. Єгор Іванович з людьми по них поїхав. Його послухають, не такі слухали... Батько перебиту руку покаже, а хто рану, а хто — горе...

Г р и ц ь к о (заходить з мішком). Насилу вартових змінив коло штабу — не хочуть, та й годі. Хіба, кажуть, без нас хто штаб устереже?.. Такий момент! Я до них із словом, а вони з обрізів наміряються...

М а м а й. Та візьми людей, піди по нишпорках, де яка стежка, де яка клуня... Середенко, я знаю, вернеться, а ми щоб готові були — зустріти й пригостити..; І одразу — мені про все, чуєш?

Гриць к о. Що людям сказати? Стоять на майдані отут мовчки, та, як хвилі, то сюди, то туди... Хазяїни коні запрягають та в степ хочуть тікати, куди ноги донесуть... Церква без догляду... (Висипає на стіл свічки.)

Варка. Чого чекаємо? Нащо окопи риємо? Колючим дротом обплутуємось, гармати ставимо? Відійшли деніки!

М а м а й. Більшу силу візьмуть, на ранок з двох боків підійдуть... А ми до бою станемо, підмога прийде, всенародне повстання... Робітники, селяни...

Г р и ц ь к о. Скажу, хай ждуть. (Виходить.)

Варка. Чекаємо; доки деніки прийдуть та відступлять, а нам і дихнути нікуди?! І щастя наше — димом, і любов — за вітром? Нащо вертався, питаю?!

М а м ай. Я небезпременно мріяв повернутися і побачити, як сходить сонце в нас, і вільну землю, як сходить сонце на степу...

Варка. А я ж чекала та виглядала, та ти, було, поворухнешся на'тій каторзі, а я вже тут чую та й плачу...

М а м а й. І ось республіка звелася над степом, як вогник серед хуртовини, а ми роздмухаємо, а ми донесем... До весни, до Леніна.

Варка. Усе чекаю й чекаю, і молодість минула — дванадцять років, як дванадцять днів... Прийшов до хати, а хату спалено, прийшов до мене, а мене нема, тільки тінь моя, тільки серце, дванадцять років, як дванадцять днів. Мамай. От і тужиш, а чого? Прийшла наша доля дб нас, республіку-оснували, а ти тужиш?

Варка. Тужу я за молодістю, пройшла вона за нелюбом. А любий прийшов — не признається, а бажаний прийшов — не осміхнеться, плачу я за дітьми, що їх не мала, плачу я за старістю, що її не матиму... Може, Середенком докоряєш — кажи, а не мовчи... І пісню мою забув, ой, не співатимеш її повік... (Та й пішла.) М а м а й. Варко, стривай! Варка стає за колоною. її не видко Мамаєві, і плаче, і не може піти.

(Робить спроби встати, щоразу падає на лаву.) І не п'яний, а ноги без кісток... (Хитаючись, стоїть.) Варко...

Варка ще дужче плаче.

(Важко сідає.) В кайданах хоч ходити можна було... До ґрат підійти, на світ глянути... (Ударив кулаком по столу.) Кажеш, не співатиму її повік? А з нею стіни мені падали, степові трави бралися на тюремному цементі, параша чебрецем пахла, каторгою, як степом, ішов... Пісню співав... (Стиха Мамай починає співати, голос міцніє й міцніє.)

Ой. у полі вітер віє, А жита половіють,

А козак дівчину та вірненько любить, А займати не сміє...

Варка (вражено). Лаврику... голубчику... любиш... (Кидається до нього.) Спасибі тобі...

Мамай. Недовгі наші посиденьки, Варко. І соловейко втік од кулемета. А колись, прийде час, цвістимуть вишневі садки, і така буде весна, що ніколи в світі такої не було. За селом —— ні окопів, ні колючого дроту, буде земля — тепла, пахуча, трава — шовкова, ми йдемо... За селом на могилу виходимо, а вітер, брате мій... З усього степу... З усіх світів...

За коном чути галас Входять — Рудий повстанець, Миршавий повстанець, за ними Роман.

Миршавий (кричить комусь). Кажу ж тобі, що в нас діло!.. Ти од чужих вартуй. Пароль "республіку" я тобї дав?!

Мамай. Ну, що? Вже?

Повстанці. Уже, Лавро Устиновичу.

Мамай. Зло на мене маєте?

Повстанці. Ні, не маємо.

Мамай. Ходити можете?

Повстанці. Можемо, Лавро Устиновичу,

Мамай. А сидіти? Повстанці. Сидіти — ні.

Роман. їх не дуже за того Середенка й били... Тільки сором на все село... Я бачив... Батогом трохи дали та й пустили.

Мам ай. Нате ж вам по гранаті, та будьте людьми. (Дає.) Середенко куди тікав?

Рудий. Уздовж річки та балкою... Там у них коні були... На Миколаїв, мабуть...

М а м а й. Ну, йдіть. Та вдруге — шануйтеся! Випустили такого птаха.

Повстанці виходять.

Роман. Дядьку Лавро, а Єгор Іванович швидко повернуться?

Варка. Нащо тобі Єгор Іванович?

Роман. А вони як від'їздили, то й сказали мені, ти тут, Романе, дивись за всім, як хазяїн... То я скрізь-скрізь дивлюсь... Люди думають, я маленький, а я вже комуніст, сказали Єгор Іванович...

М а м а й. А діло ж яке, Романе?

Роман. Єгор Іванович сказали патрона дадуть, щоб не страшно. А ви ж не дасте, дядьку Лавро, вам до антомата треба...

М а м а й. Чого ж не дам? (Дає.) Тільки як ти стрілятимеш без рушниці? Га?

Роман. Стрілятиму! (Та й побіг вистрибом.)

Варка. Республіка! Ну, спалять ще кілька хат/ мужик до цього звичний — більше сотні вже згоріло... Та шомполів дадуть, та й усе... А тобі ж головою наложити.., Тобі муку витерпіти?.. Ти своє на каторзі прийняв... Хіба мало людей?..

Мама й. Революцію нашу, як жар, ногами притоптують, царські генерали на Москву йдуть, а Мамай за спідницею повіється?! Дев'ять років і сім місяців на каторзі чекав... Прокляну, Варко, вирву з серця й прокляну...

Варка. Проклинай, Лаврику, серце тривогу подає, серце не обманить, хай я проклята буду, аби ти на світі жив...

Мамай. Летить наше життя над степом... Як орел, ширяє в небі... І полине орел на сто років уперед або назад упаде на двісті літ...

Варка. Серце мені тривогу подає... і болить, Лаврику, і не дає дихнути...

Мамай. Піди ж та очі вмий, нам треба твердими бутиг хто ж як не ми... До ранку ще діла й діла!

Варка. Коли женеш — то й піду!.. (Пішла, похилив* ти голову, та й знову стала за колоною, не в силі йти далі)

Хтось невідомий — у-рясі — проходить повз неї, підходить до Мамая"

Невідомий. Пізнаєш, Лавро? М а м а й. Не пізнаю...

Невідомий. А так пізнаєш? (Одкидае поли ряси під нею два револьвери, бомби, карабін.) И а м а й. І так не пізнаю... Невідомий. А ти придивись... М а м а й. Дивлюся...

Невідомий (регочеться). Та встань на ноги, та поборемось...

М а м ай. Петро? Несвятипаска?!

Несвятипаска.— А таки так... Га-га-га... Давай я тобі молодість згадаю... А вставай та поборемось... (Термосить Мамая.)

М а м а й. Почекай, почекай... Ач, яку пику викохав...

Несвятипаска (запишався). Дак як же воно?

М а м а й. Дак так же воно...

Несвятипаска. Вернувся, значить?.. Людей підняв, мене не почекав? На дверях і пароль "республіка"... М а м а й. Ще й яка!

Несвятипаска. Нащо вона тобі здалася — ота республіка? Зайва морока... Печатка, канцелярія, тьху! Зібрав би одчаюг — отак, як я, та бахнули б кадетів по печінках! Га?

М а м а й. Ленін каже, що з іскри возгориться полум'я, а з республіки встане свідомість! Об'єднаються люди в Радянську владу, соціалізм.

Несвятипаска. Розумію. (Сідає.) Таку батаву зняли — в голові гуде... А я сиджу в схованці та прислухаюсь, та ніяк не пойму... Луна степом іде, земля дрижить, скелі озиваються... Моя, значить, схованка запорозька — в скелях, де камінь колись били, на Інгульці...

И а м а й. У своїй хаті тісно стало?

Несвятипаска. Таки тісно... Як оступили були, та — давай пахкати в вікна, а я одбиваюсь, та бомбою...

М а м а й. Од кого одбиваєшся?

Несвятипаска. Кадети-денікіиці... Та тоді й вечір, я — в вікно, ходу!.. Хату спалили — згоріла, як сніп... Червоного партизана хату спалили!

Мамай. А ти — в скелі жити?

Несвятипаска. Нічого не вдієш — треба десь пересидіти, доки знову наша власть буде. Усі фронти пройшов, німці мене живого в землю закопували, тиф схопив — під деиїками зостався. А я собі рибу ловлю, та сплю, та обрізи людям пиляю... Якби хліб та одежа — їв би козак лежа. (Дістає з кишень окраєць хліба, пляшку з молоком, цибулю, наливи в склянку.) За твоє здоров'я... (П'є.) Мамай. Загін у тебе великий?

Несвяти паска (обкидає поли ряси). Оце й увесь загін. Га-га-га! Старі люди кажуть, що запорожці колись спільників собі по силі брали... Тричі

круг хати жорно обнести./. Дак я ношу, ношу той камінь, а більше ніхто... Га-га-га! Не можу нікого вибрати. Не годяться в більшовики...

Мамай. Змилувався бог над раком, дав йому очі, та не там, де треба. На сміх людям твоя програма.

Несвятипаска. Заїла попа грамота... Га-га-га... Побачимо, чим вас там на каторзі годували... Сидиш у цих хоромах, як безногий...

Мамай (тисне йому руку так, що той мимоволі сідає). Сідай, невгамовна душе!

Несвятипаска. Ну й клешня! Ще як у земській школі вчились, дак ніхто тебе в руці не дужав... (Співає.) Прощай, милка, прощай, любка,— я поїду в даль морей!..

Помалу заходить вчитель — маленький, старий.

Вчитель. Можна мені зайти? (Закашлявся.) Пароль на дверях питають...

Несвятипаска (встає). Матвіє Степановичу! Дорогий гість! (Ховає під стіл пляшку.)

Мамай, Матвіє Степановичу, дванадцять літ не бачились. Сідайте в нашій хаті...

Вчитель (сідає). Душогубів повиучував... Якби знав... (закашлявся) із школи вигнав би. Хіба я на це вас учив? З війни не вилазять...

Несвятипаска. Дак положеиіє таке, Матвіє Степановичу.

Вчитель. Положеніє... Географії й досі, мабуть, не знаєш... Ач, як обвішався... (Закашлявся.)

Несвятипаска закриває зброю.

Чого стоїш? Сідай...

Несвятипаска сідає.

Нащо мене кликали?

Мамай. Прийшла наша доля до нас, республіку оснували, стоїть серед степів, Матвіє Степановичу!

Вчитель (закашлявся). Повісять вас, от що скажу... За шию та до бантини... Таких героїв завжди вішають... (Кашляє.) Простудився. Жінка в льох од снарядів затягла... Ну, драстуйте, республіканці! (Тисне руку Мамаю і Несвятипасці.) Заповіта написати?

Несвятипаска. Заповіт — на той світ, а на цю годину — добру чарчину! Га-га-га!

М а м а й. Просимо декрета написати... Так, мов, і так... Для дітей, онуків, нащадків... Основуємо республіку бідняцьку, радянську. На степах,, у денікінському запіллі. Кли" чемо села за нами, кличемо міста...

Несвятипаска. Смерть,— напишіть,— на поводі водимо, як коняку!..

М а м а й. Б'ємося й будемо битись, а писати вас просимо... Декрета, що у нас народна Радянська влада... Що землю ділимо панську... А кого за республіку вбито — того дітям землі вдвоє...

Вчитель. Хто ж у вас... (закашлявся) міністрами сидить?

Несвятипаска (стає в позу). Чим вам поганий міністр, Матвіє Степановичу?

М а м а й. Народні комісари В нас, Матвіє Степановичу.

Вчитель. Єгора Івановича не бачу... (Закашлявся.)

М а м а й. Єгор Іванович з батьком моїм по допомогу поїхали...

Несвятипаска. Який Єгор Іванович? М а м а й. Уповноважений ревкому. Несвятипаска. Ага!

Вчитель. Перекинувся словом з Єгором Івановичем... Робочий, пролетарій... Показав йому сад... Сам, кажу, наще-гшв і викохав... Снарядом грушу "вікторію" розбило... "Не жалко?" — питає... Отакий комік...

М а м а й. Єгор Іванович шість разів із каторги тікав, у смертній камері сидів, Єгор Іванович Леніна бачив!

Вчитель. А ви його з собою... (кашляє) на шибеницю тягнете...

М а м а й. Матвіє Степановичу, декрета напишіть... За що ми боремось... За що життя несем... Хай народ, як на свято, йде.

Вчитель. Разом з вами на шворці висіти? (Закашлявся.)

Несвятипаска. Ви тільки напишіть, Матвіє Степановичу,— ніхто й не взнає, що то ви...

Вчитель. Що? Не взнає? (Закашлявся.) Не перебивайте! (Закашлявся.) Народний учитель піде з народом... Хай всі знають... Хай

історія знає! (Закашлявся.) Я піду писати... (Бере свічку.) А ви тут поменше стріляйте... Робесп'єри М.. (Закашлявся, виходить.)

Несвятипаска "(по паузі). Єсть у мене гармата — для себе тримав... На хуторі в соломі стоїть... Коли таке діло — даю гармату! (Дістає з-під стола пляшку, наливає.)

Мамай (нюхає склянку). Молоко сам робив?

Несвятипаска. А що — міцна? То тільки на дух скажене, а на градус терпиме... Первачок! До тридцяти років гріє жінка, після тридцяти — чарка, а після вже й піч не гріє...

* Мамай. Не кричи — хіба в такому галасі декрета напишеш? От я в людині кореня дошукуюсь. Яка її мрія?.. Чи до неї слова летять, як голуби, а чи каменем падуть — і не знайдеш... Яка в тебе мрія, Петро?

Несвятипаска (замислився). Дивись — дванадцять років тебе, Лавро, не бачив і дванадцять років нікому не признавався... Єсть у мене мрія... Вдень і вночі про неї думаю... Кадети в хаті застукали, бездимний порох очі їсть, гранати рвуться, смерть пахне, як гречка в степу... А мені не життя, а мрії жалко... Та й мрія така, ти не смійся, не військова й не хліборобська... Мрію я в театрі співати... (Та й одійшов до вікна, засоромившись.) Отак щоб стати й співати... А людей тисячі, усім мій голос до серця йде, і що я схочу, те з ними й роблю... Та чи вчені, а чи зовсім прості — однаково мої, та й годі... От яка мрія!.. У панського чередника, тепер — червоного партизана. Несвятипаска! — всі кричать. — Несвятипаска! (Глянув у вікно, раптом іншим голосом.) Ти диви, яку хмару котить! Повні окопи поналиває!

Мамай. Я й звідси бачу...

Несвятипаска. Боїшся з престолу встати? Га-га-га!..

Мамай. Та й думаю — яких тепер мрій революція просить? Республіку серцем заступити! Розумієш це слово— республіка?

Несвятипаска. А деніки здалеку стануть та спалять снарядами — і окопи, і колючий дріт... Уся імперія — димом."..

Мамай мовчки дивиться.

Значить, сидіти нема чого? Одберемо кавалерію й тачанки та — в степ... А денікінці — до села... А ми залізницю переріжемо, ешелони — розіб'ємо, кадетам — у хвіст, у хвіст!

Ганна (входить). Може б, ви, Лавро, вийшли та подивилися, хазяйського ока треба, накопали тих окопів, аж страшно... Ось карти на землю в панській скрині познаходили, треба вже й ділити... (Кладе карти на стіл.)

Мамай (бере карту). Бач, і карти знайшлись. Я про них на каторзі тисячу разів думав. Ось яка вона, значить, наша земля... Слізьми полита, кров'ю й потом покроплена,, навіки поділимо...

Ганна (до Иесвятипаски). І тебе вже тут уродило? Живий?

Несвятипаска (до Ганяй). Я Лавра дванадцять років чекав!

Ганна (до Несвятипаски). Рядовий командує — де це чувано?

Несвятипаска. Сказать би, жорно він круг хати обнесе? Тоді хай командує.

М а м а й. По цих картах воювати можна... Наш Коваль без карт, як без рук...

Несвятипаска. Та знов же — люди трапляються різні.

Заходять М а м а ї х а, П а с і ч н и к. *

Драстуйте, бабо Мамаїхо. Боже поможи на лазаретнім хазяйстві!

Мамаїха. Шануйся, хлопче, бо кислиці присняться... А тобі, Лавро, хоч їсти хто приніс? (Кладе хліба скибку та огірок.) Бо мені той лазарет віку збавить. Фершала сьогодні аж била... Упився, бузувір...

М а м а й (їсть). От спасибі. Бийте його, бабо, на здоров'я.

Пасічник. За хліб та картоплю будемо платити, Лавро Устиновичу? Чи живосилом брати? Банку в нас немає, а республіку ще не всі розуміють.

Ганна. Тягнуть мене землю ділити, а хіба я — землемір? Та всім рівної хочеться, вдобної. На Коваля зло мають— з окопів додому нікого не пускає... Старі й малі на майдані, товчуться, як вівці...

Мам ай (їсть). Знамено вже кінчив хто вишивати? Бо нам без нього, як без рук.

Мамаїха. Краще од Гапки ніхто не вишиє. На земство шила, панам догоджала...

М а м а й. Матір не шарпайте, хай швидше шиє... (їсть.) Нашого Коваля раджу полюбити... Бо заплачуть мені такими, як біб... От... (їсть.) Декрет пишеться, я вас тоді покличу. Щоб армію було нагодовано, комісари!.. А земля не втече, побачимо, як ще хто битиметься за неї... Тому земля і слава... Наріжемо землі після бою. (їсть.)

Всі виходять, крім Несвятипаски.

Несвятипаска. Який це чорт їм увірився? Похвались мені!

М а м а й. Прийде — побачиш.., (Розгорнув карту.)

— Коваль (входить по-військовому). Невідомі в кількості двадцяти шабель з двома кулеметами ввійшли потає?л-но в село... Сховалися в одній клуні... Я наказав оточити, чекати мене...

Мамай. Сідай, сідай... Добре зробив, Коваль.

Несвятипаска (здивовано). Дак оце той Ковалик? А жорно круг хати обнесеш?

"Коваль (загрозливо). В даний момент це питання другорядне!

Несвятипаска (одкидає поли ряси). Ти, може, й битися хочеш?

Коваль. Хіба без цього не обійдемось? Мамай, Найшов місце! Петро!

Несвятипаска. Минуточку... (Взяв Коваля в один бік, взяв у другий — не поборе, пустив.) Да...

Мамай (ударив кулаком). Годі, я тобі кажу!

Несвятипаска (зітхнув). Обнесе жорно!.. Нічого не скажеш — обнесе!

Прибіг Ро м а н, за ним троє повстанців — Миршавий, Рудий

і д і д.

Роман. Дядько Лавро, ось послухайте! Д і д (басом). Значиця, екстрене діло! Несвятипаска. Не кричіть, декрет пишеться... Дід. Несвятипаска! Бий тебе лиха година! Тебе не повісили?

Несвятипаска. Мотузок обірвався... Миршавий (тенорком). Я перший побачив. Р у д її й. Та дайте мені хоч слово сказати... Мамай. Цитьте! Говори ти, Романе. Р о м а н. Вони мене хотіли догнати, щоб першими прибігти... і сказати... Дак я так прудко біг... Д і д. Батога б тобі дати...

Роман. Вони нахвалялись вуха наскубти, щоб я не біг...

М иршавий, І наскубемо, щоб ти знав.,, Роман. Мене гріх скубти... Я — сирота. Рудий. Та дайте хоч слово...

Роман. Якби ви знали, дядьку Лавро, як я біг, щоб першим! У ногу колючку загнав. Свиридів собака за сорочку схопив... А я біжу, а я біжу!..

Г а п к а (входить). Лавро, я хмеликом знамено вишиваю... Чи, може, пшеничкою краще було б? Як ти скажеш, щоб надовше?

Мамай. Шийте, мамо, шийте... Революція од вас все прийме — і хмелик, і пшеничку..,.

Гапка. Дак я хмеликом... (Вийшла.) Несвятипаска. Душу з мене витягнуть... Роман, Дядьку Лавро, дядько Середенко повернув* ся... Кривопатра хусткою геть запнена. М а м а й. Знаю. Двадцять шабель? Д і д. Кулемети на возах, значиця... М а м а й. Знаю. Два кулемети. Рудий. Не те, не те...

М а м а й. Тихше! Дайте подумати... (Пауза.) Говори, Романе.

Роман. У Свиридовій клуні — кулемети... Коні — за соломою... Сам дядько Середенко самогон п'є, Кривопатра патрони ділить... Я все бачив, а Свиридів собака за сорочку як схопить...

Миршавий. Самогон п'є, падлючий син, а нас через нього батогами?!

Д і д. Оддячимо, за все оддячимо...

Коваль. Середенко в клуні сидить чи де?

Роман. Я скажу. Він у хаті ховається...

Несвятипаска. Стійте, громадяни! Нічого не второпаю. Це про якого Середенка мова? Про Гната?

Рудий. Про нього, ідола..;

Несвятипаска. Хіба він не з нами?

М а м а й, Був з нами. Та зрадив...

Несвятипаска. Слава тобі боже!.. А я думав, що він з нами! Я його колись водою облив... І досі ображається, бо діло було на снігу та на морозі...

М а м а й. Иомовч. (Пауза.) Товаришу Коваль; проведіть операцію... Без галасу...

Коваль. Єсть!

Рудий. Дайте мені хоч слово...

М а м а й. Романе, покажи хату товаришу Ковалю... Та сам, гляди, близько не підходь.,. Тобі ще довго жити треба... Чуєш?

Роман (як Коваль). Єсть!

М а м а й (Рудому). Стривай, Панасе! Говори, що в тебе.

Р у д и й. Я можу й помовчати... Мені що?..

М а м а й (кричить). Говори, коли почав!

Рудий (швидко). Середенко сюди зайде... На власні вуха чув. Каже, хочу його живого взяти, всім народом судити... Там мої вартові стоять, каже... А Лавро, каже, мене боїться, я в нього, каже, жінку одбив...

М а м а й. Годі!

Рудий. Він у мене поскаче, каже...

Мамай (устає). Що тут — штаб чи ярмарок? Питаю!! (Тиша одразу.) Товаришу Коваль, скажи вартовим на дверях, що Середенкові вхід вільний...

Коваль (стиха). Лавро Устиновичу, це — необережність.

Мамай. Я ніколи не берігся! (Сміється.) А ви його вправтеся перейняти...

, Всі вибігають, крім Мамая й Несвятипаски.

Несвятипаска (в'їдливо). Сам не йдеш, на когось звіряєшся? Чи, може, з престолу боїшся? Га? З престолу?

Мамай. А ти питав, чи ноги мої ходять?! Про контузію ти питав? Коли б я міг ходити! Чи я б журився!

Несвятипаска (одразу розгубився). Брате!.. За що ж тобі така кара? (Витирає кулаком дурну сльозу.) Та ти ж за всіх мусиш ходити, за всіх говорити... За всіх... (Та й спинився.)

Мамай (осміхається). Тільки людям не кажи! Про ноги потім колись поговоримо. Після танцю, чи що...

Н.е святипаска (одвернувся). Чорт тебе ліпив та й мірку закинув... Ну, слухай... (Скидає, кидає на лаву рясу.) Присягаюсь, сто чортів його матері! (Хреститься, цілує револьвер.) Руками голови одриватиму... Ану, підходь — паски святити!! (Виходить.)

Мамай (сидить мовчки, потім, тримаючись за стіл, пробує пересувати ноги). Хоч бери та руками переставляй... Чортової душі ноги!.. В голові наче кузня!... (Пауза.) Хто це плаче? (Сідає.) Хто плаче?

Варка (виходить з-за колони). Я плачу, Лаврику...

М а м а й. Ну, от. А чого? Рук залізних треба, серця кам'яного, а ти знов?

Варка. А сам сидиш, і зійти не можеш, і встати не подужаєш. І круки над тобою в'ються, та хто ж тебе й оборонить, Лаврику мій, голубчику мій...

Мамай. Темно стало й не видко, хмара котить, світ закрила... Послав людей, а в самого серце болить... Ну що, як у пастку?

Вартовий (заглядає). Лавро Устиновичу, Середенка наказано пускати, як прийде?

М а м а й. Сказано ж — пускати!

Вартовий. Обеззброїти?

Мама й. Так пускай! Я його зброї не боюся!

Вартовий. Вам себе доглядати треба... Вас народ поставив. (Зникає.)

Середенко (видніється темним силуетом). Не стріляй, Лавро... Я прийшов із словом...

Мамай. Заходь, Середенко. Я тебе чекав... Середенко. Ти сам-один, Лавро? Мама й. Сам. Середенко. Добре.

Мамай. Дак ти, кажуть, мене живого хочеш узяти?!

Середенко. Давай краще добром та миром. У мене теж наган готовий. Ще невідомо, хто раніш встигне вистрілити...

Чути далекі постріли.

Мамаїха (вносить запалену свічку). Хто це там бахкає? В голові б йому бахкало! (Світить свічки на ставниках.) Світло запалиш, а воро й веселіше на душі... Темінь на степах, громовиця... (Виходить.)

Варка. Прийшов лякати?

Середенко. Гей, тут і Варка моя притулилася, до чужого дерева прирости хоче. А ти зо мною шлюб брала?

Варка (підносить руку). Проклинаю церкву, що нас вінчала... Проклинаю свічки, що нам світили... Проклинаю тебе, і рід твій, і кров твою...

Середенко. Мені для Лавра не жалко... Тулись...

М а м а й. А Лавро Мамай, кажеш, боїться тебе?

Вчитель (входить). Так і знав, що Несвятипаска на місці не всидить... Отаку бучу на дворі зняв!.. Як сказати в декреті?.. (Закашлявся.) Народна Радянська чи навпаки,— Радянська народна? Може, думаєш... (кашляє), що для історії це однаково?..

Мамай. Пишіть, Матвіє Степановичу, Радянська міжнародна і так далі...

Вчитель. Отож і я кажу... (Йде до стола, бере свічку, проходить повз Середенка, зупиняється.) Слухай, як тебе... "Анархія — мати порядку". (Закашлявся.) Ти багато самогону п'єш... Дух од тебе поганий... (Пішов.) у

Середенко (кричить). Єгора Івановича в душу пустив, комуністів! А вони продадуть, і не зоглянешся! Вони свою республіку роблять! Інтернаціонал в степу розводять! Комуну!

Мамай (спокійно). Народом судитимеш, кажеш? Самогону для хоробрості випив?

Середенко. Питаю тебе, як у смертний час,— з ким ти йдеш?!

Мамай. З місця не сходь! Людей і зброю викажеш? Тоді республіка, може, помилує.

Середенко. Республіки твоєї вже немає! Генералів твоїх порубали. Або з нами підеш, або вмреш... Жаліючи тебе... Люблячи тебе... Життя чи смерть — вибирай!

Мамай. А може, пустиш на волю?

Середеико. Ще й глузуєш?

Мамай (ударив кулаком по столу). Годі! Розбазікався, як п'яний! А я слухаю... А в мене справ без тебе хватить... Ти — що?., Ти тільки опудало, що на городі ставлять... Клеопатриие опудало, чуєш?! Несвятипаску й Коваля бачив?..

Середеико. Всіх знайдемо! Всі поруч висітимете!

Мамай. Ех ти, дурень... Самогону більше пий... Прийшов з гонором, а полізеш черевом? Я тебе наскрізь бачу...

Середеико. Не слухаю твоїх теревенів! Іменем батька Махна востаннє питаю — з нами чи проти нас?!

М £ м а й. От ти стоїш і кричиш... А того й не знаєш, що коней твоїх вже нема... А про те й не здогадуєшся, що в клуні Свиридовій — кулемети забрано, людей порубано. І вартові отут коло дверей вже не твої стоять... Дак із чим же ти зостався? Замовк? Хміль проходить?

Середеико. На бога береш?!

Мама й. Кинь револьвер!! Раз! Два!

Середеико кидає револьвера.

Лягай!!

Середеико лягає. По смерть свою прийшов?

Чути пісню — "Прошай, милка, прощай, любка, я поїду із даль морей". Заходить Несвятипаска.

Несвятипаска. А це хто дуба дав? Варка. Він живий... Середеико...

Несвятипаска (бере з підлоги Середенків револьвер, встромляє його за пояс, нахиляється до Середенка). Ми тебе як путнього шукали, а ти сам голову приніс?.. (До Мамая.) Ну, брат, упорались... А по роботі — хай не сохне в роті...

Варка. Зловили?

Несвятипаска (бере рясу, одягає її, ховає до кишені хліб і пляшку). Порубали. Ми як крикнули та як стукнули — от і все. Раз тільки й стрельнула Клеопатра... Хлопця поранила... Дак ми ж їм і дали!

Мамай. Якого хлопця?

Несвятипаска. Та Романа.

Мамай. Романа хто не вберіг?

Несвятипаска. Воно таке скажене, як зінське щеня! Так і лізе попереду усіх... Куля плече зачепила... Коваль зайде, розповість. От де вояка, я тобі скажу... Не знаю, чи обнесе він жорно круг хати, а що скажений та дружний — кращого не треба... Підходящий більшовик. Ми з ним удвох таку війну зробимо, хай Денікін умиється...

Середенко (леоюить). Пусти мене, Лавро... Несвятипаска. Лякже... Клеопатру випустили, дак і тебе слідом?!

Варка. Випустили?! Клеопатру?!

Несвятипаска. Дожени чорного кота вночі! Димом узялась та й розтала...

Мама й. Доженемо, коли треба.

Несвятипаска. Я готовий... Ось тільки виведу Се-реденка — та й готовий... Мій тезис — наповал... Ходімо. Середенко, я тебе довго не мучитиму.

Середенко (підвівся). Пусти мене, Лавро...

Несвятипаска. Ходім, ходім... Ніколи... Доки рука в мене не захолола.

Середенко, (падає на коліна). Пусти мене, Лавро!

Мама й. Устань!!

Середенко (кричить). Пусти мене... Землю їстиму... Навіки з села піду... А4и ж із тобою до школи разом ходили... Ради Варки пусти...

Варка. Хоч умри по-людському!

Середенко (голосить). Ой, дайте ж мені нажитися, на світ надивитися...

Несвятипаска. Дивишся вподовж, а живеш упоперек?!

Середенко. Братики мої, пустіть! Навіки в ченці піду... Я ще на світі не — нажився... Зброю віддам, людей викажу...

Несвятипаска. Ходім, божий мопаше! Уставай! У п'ятах смерть лоскоче? Ходім, бо битиму!

М а-м а й. Стій, Петро. А ти, Середенко, устань на ноги..,

Середенко підводиться.

Кажеш, іще зброя є?

Середенко. Є зброя.

М а м а й. Можеш повести?

Середенко. Можу, Лавро...

М.а м а й. Петро, поклич двох людей...

Несвятипаска. Та покличу... (Виходить.)

М а м а й. Не забудь всі кулемети показати... і той,'що в поповій соломі...

Середенко. Покажу. (Хапається револьвера — його нема.)

Входить Несвятипаска з двома вартовими.

Мама й. Ти, Петро, зостанешся зі мною... А ви, хлоп* ці, ведіть Середенка — він покаже, де зброя... Та глядіть! Він уже раз тікав.

Вартові. Знаємо, аякже! (Виходять, Варка за ними.) Несвятипаска. Я б, мабуть, і вдруге тікав... Га-га-га!

Вчитель (входить). Несвятипаска!

Несвятипаска (підводиться). Га!

Вчитель. Хіба я можу писати, коли ти в ¡iene попід вікнами тільки те й робиш, що стріляєш?!

Несвятипаска. їй-богу, Матвіє Степановичу, то не я!

'Вчитель. Не ти?! А хто ж тоді? У школі чорнило розлив теж не ти? Дайте мені хоч поганеньку пухкалку... Хтось до вікон заглядає... (Кашляє.) Побачить пухкалку і втече...

Мамай. Для вас, Матвіє Степановичу, свою віддам... (Дає револьвер.)

Вчитель. А ти ж як? Мамай. Я собі знайду...

Вчитель. Ну, добре... Як хочеш. Тоді на мене гукнеш... (Виходить, гидливо тримаючи револьвер за дуло.)

Чути постріл за коном.

Несвятипаска. Бач, як пахкають! А Матвій Степанович знову на мене скажуть!

Мамай. Слухай, Петро, ти зміг би пройти крізь дені-кінський фронт?

Несвятипаска. З боєм? Пройду.

Мамай. Та ні, потихеньку...

Несвятипаска. Потихеньку? Та хто й знає. От ніяк тихо жити не можу! Було, мати мене богу поставить молитись, а я так голосно проказую, що на другому кутку села чути!

Мамай. Треба пролізти крізь денікінське кільце і привести на ранок до цвинтаря підмогу... Хоч небагато чоловік... Та щоб люті...

Несвятипаска. І гармату захопити? Вона в мене недалеко стоїть... Прикочу гармату!

Коваль (входить). Я вартових додав, Лавро Усти-новичу. Надворі ніч, а штаб, як серце в людини...

Несвятипаска. Знайшов собі побратима, не Семена й не Юхима... Га-га-га!.. Двоє братів — двоє чортів! (Обіймає Коваля.)

Мамай. Людей нагодовано? Сплять?

Коваль. Стоїмо, Лавро Устиновичу... Кулемети, гармати, колючий дріт — все, як воєнна наука вчить. Тривога скрізь... Околишні села горять...

Мама й. Музик треба покликати... По окопах пустити... Щоб людям чекати було охотніше... На перемогу йти... Удосвіта сам об'їду.

Несвятипаска. Без ніг, лиха година?!'

Мамай. Мене на тачанку винесуть!.. Коні в небо рвуться. Автомат — справний... За мрію!.. За Леніна!.. За майбутнє! Тільки людям не кажіть, що я без ніг...

Несвятипаска. Чорти тебе хрестили! (Підвівся.) Музик я сам прижену... Бігатимуть, як хорти...

Коваль. Може, загін візьмеш? Шабель хоч кілька?

Несвятипаска. Мені він без діла... Не люблю, коли мною хтось командує... Я — більшовик, чуєш? (Та й пішов співаючи.) Прощай, милка, прощай, люб'ка, я поїду в даль морей...

Мамай. Слухай, Петро, на ранок жду! Несвятипаска. У мене своя програма... Я сам! (Пішов.)

Мамай. Нічого, ми тебе перемелемо. Що б ми за люди були, коли б не знали, чим тебе молоти...

Коваль (сміється). Він жартує, Лавро Устиновичу. Чоловік надійний.

хМ а м а й. Ось тобі, друже, карта — бач, і карти знайшлись, коли треба.

Коваль (роздивляється). Балка петляє, як проклята...

Мама й. Нам це на руку... Єгор Іванович з батьком цим шляхом вертатимуть, може б, зустріти годилося?

Коваль. Якби знаття, що прийде підмога, можна було б тут прорватися. Це найслабше місце.

Мамай. Єгор Іванович що скаже?

Прибіг Р о м а н з перев'язаною рукою, за ним Єгор Іванович.

Роман (радісно). Дядьку Лавро, дядьку Лавро, а я ранений!

Мамай. Знаю, Романе, знаю.

Єгор Іванович. Все в порядку, діти мої... Як твоя контузія, Лавро?

Мамай. Єгоре Івановичу, підмоги не буде?

Єгор Іванович. Невчасна підмога, Лавро Устиновичу, не зветься підмогою... Тому я вирішив повернутися... Романе, причини двері й постережи коло них...

-Роман йде до дверей і там стоїть.

Сам перевірив — оточені з усіх боків... Денікінці готуються до штурму... Кінна група петлюрівців теж разом з ними... Єдине слабке місце — оця ось балка... (Показує.)

Коваль. Балка гарна, товаришу Єгор.

Єгор Іванович. Села навколо горять... Організувати серйозну підмогу годі й думати... Та й прийшла б вона в свинячий голос... А білі от-от ударять, може, і ранку не чекаючи...

Мамай. Нам є за що вмирати, Єгоре. Тільки скажи нам — як?

Єгор. Іванович. Нащо вмирати? Я, Лавро, не про те. Я пропоную план операції... Рушимо по цій балці, прорвемо кільце. Ось села по балці. Теж повстали, з деніками бій ведуть. Об'єднаємось з ними та напролом! Через степи. Назустріч Червоній Армії.

Коваль. У степу зручно маневрувати.

Мамай., А село — напризволяще? Підемо бродячою республікою?! Як махновці?!

Єгор Іванович. Хто махновці? Ти? Чи я? Чи, може, ось Коваль? Ми керуємо, друже мій. З нас партія спитає. Аякже. Треба час виграти. Доки Червона Армія наблизиться. Республіку ми не віддамо. В селі залишусь я, залишиться ще група міцних людей — затримаємо білих, не пустимо в село. Живі не встоїмо — мертві їм дорогу перегородимо!

Мамай. ОУ ви прийшли, і все як розвиднілось! Єгор Іванович. Давай наказа, товаришу голово. Будемо діяти.

Мамай. Добре. Згодний... Наказую тобі, Коваль, негайно виловити в селі ворогів. І знищити. Всіх. Середенка, Клеопатру в першу чергу.

Коваль. Єсть! (Виходить.)

Входять учителыі Гапка. .

Вчитель. Покажіть, Гапко, покажіть... (Кашляє.) Мовчіть, не перебивайте! (Розгортає прапор — червоний, вишите одне слово — Ленін.) Хто вас учив так прапор вишивати? А де ж серп і молот?!

Гапка. Серп і молот теж буде, а Ленін ось, і вже такі нитки, що ні порвуться, ні злиняють...

Єгорівanович. І ви тут, Матвіє Степановичу? Дуже приємно вас бачити. Драстуйте!

Вчитель. У республіканцях, Єгоре Івановичу. Драстуйте! Декрета написав. (Кашляє.) Для народу й історії — знаєте, яких слів треба?!

Варка (заходить з револьвером у руці, стала.) Лав-рику... Ось... На... Я Середенка вбила... Більше не втече...

Грицько (вбігає, кричить). Лавро Устиновичу!!! Наступають!!

Раптом гримнув гарматний постріл. Тиша. Всі стоять непорушно. Мамай (по паузі). Кличте уряд республіки... (Робить кілька важких кроків.)

Завіса

ТРЕТЯ, ДІЯ

Та ж зала, урочиста тиша, на вікнах кресляться страшні знаки тробтюї ноч., засідає уряд республіки. М а м а і х а пінить свічки до ставників, світить їх. Співає півень.

Мама й. Так і скажу, комісари, часу в нас обмаль, можна було б без декрету. А я прочитав його, як заповіт людям, за що боремось та за що, може, і вмремо цієї ночі. Декрет у нас простий, бо й правда наша така сама. Сказав би я вам після декрету високих слів, та не навчений у каторзі, а Леніна всім видко, на прапорі наш Ленін! Та й глянемо правді в вічі, у кільце нас взято, душитимуть обома руками, а ми — чи готові життям заступити свою правду?

Ч е р е в а ш. Декрет написали, а вмирати все одно доводиться, то краще без декрету...

Ганна (з немовлям). За свою земельку боїшся?

Гречка. Загубилися ми в степах, громадою вийдем за село, богів здіймемо, не посміють стріляти на богів!..

М а м а ї х а. Богів наших кров змила, зосталися самі дошки! А ти сидиш на нашій смертній бесіді та хоч би шапку зняв, та хоч би помовчав...

Гречка. Чого ж мовчати, коли страшний суд прийшов, горе січе — наче град із неба?

Ч е р е в а ш. Хазяйство на попіл переводимо, а воно треба покорятися, хоругви з церков узяти — та на шлях!..

Ганна. У мене твого хазяйства немає, битися мені є за що, яв тебе наймичкою була, я на тебе ночами пряла!

М а м а й. Ти дитину нагодувала, Ганно? Он Роман сидить аж'зелений... На тобі, Романе, бубличка, це я в зайця одняв...

Ганна. Богами затуляються, хоругвами хазяйство накривають, не діждете, дуки!

М а м а ї х а. Хай ідуть із своїми богами геть, поховаються в землю та смирні сидять, виповнився час, прийшов до людей розум...

Гречка. Ми думали, що ви люди. А ви, як вовкулаки, людської крові шукаєте!

П ас і ч н и к. Я, куме, вашого кулемета переховував. А тепер бачу, що кров ваша, як дьоготь, чорна!

Устин. Гадюку скільки не грій — не нагрієш. Хай ідуть собі.

В с і (загомоніли). Хай ідуть!

М а м а й. Чуєте — йдіть, не вертайтеся, вам до нашої республіки — зась, тут наймит без хазяїна! •

Загрозлива тиша, в якій один по одному виходять Череваш, Гречка,

ще один.

До Леніна звістку дамо,— чекаємо Червоної Армії й живі не здамося, делегата нашого приймiть, це живий голос республіки. Підтримайте нас, товаришу Ленін.

Мамаїх а. Пошлемо, люди, Єгора Івановича.

Устин. Єгор Іванович серце наше взнав, без нього й республіка наша не встала б. Ось хто батько моєму Лаврові, йдіть, Єгоре Івановичу, та нехай кров наша в світі закричить, інші республіки підніме, Ленін слово про нас напише!..

Г а п к а. Ленін...

Єгор Іванович. Все в порядку, діти мої, я зворушений і так далі, тільки дайте мені кілька слів на бесіді! На мою думку — до Леніна пошлемо Устина Семеновича, чи чуєте,-які в нього гарні слова, він коваль з діда-прадіда, йому денікінці руку перебили, от кого до Леніна. А мені дайте право стояти з вами, моя більшовицька партія живе з народом і веде його вперед. От які справи, Устина Семеновича до Леніна...

Устин. Дак мені йти од вас, коли стали на таку путь, що й од смерті не зарікайсь? Чи ж піднесу оту журбу на плечах та на цілий вік?

Мамаїх а. Єгора Івановича нам не вчити, як він скаже, так і щира правда не скаже...

М а м а й. Посилаємо Устина Мамая до Леніна, нехай іде, комісари, дорогу знайде, туди дорога проста. Звістку дай — стоїть Британська республіка Рад Херсонської губернії! РІди, батьку, та поцілуємось... (Цілується з Устном)

Г а п к а. Про хату не забудь, скажи — хатою не клопочемось, аби денік побити!..

Вчитель. Скажете й мої слова... не перебивайте... (Закашлявся.) Я тридцять років учу, а мене за один день навчили.

Устин. Які слова сказати?

Вчитель. Народний учитель стоїть з народом! Ганна. Чоловіка — мого вбито,— дітей у комуністи виведу, не діждуть офіцери покори!.. Устин. Скажу.

Г а п к а. Та гляди, щоб баба тобі з порожніми відрами дороги не перейшла, щоб піп або заєць...

Устин. Спасибі, люди, за честь, через гори перелізу, через ріки перепливу, перед Леніним стану... Прощайте, степи, прощай, Гапко, прощайте й ви, добрі люди...

Єгор Іванович. Щасливо, Устине Семеновичу. Робочому класу скажіть, хай допомогу шле...

Устин. Бувайте здорові!

Г а п к а. Я тебе на шлях виряджу та пожурюся, край села стоя, ой, був та й нема. Пішли, діду, наші вгору... (Витирає очі, виходить з Устном,)

ЄгорІванович. Коваля не було?

Повстанець в заячій шапці. За Кривопатрою ганяється. Душ десять хлопців узяв, обшукує кожен двір... Підійти страшно — такий лютий...

Мамай. А нам треба не баритися, бо ніч не стоїть, перші півні одспівали. Там од денікінців та од петлюрівців душ десять приїхало,— хочуть умовляти, чи що...

Єгор Іванович. Один нехай би зайшов, а ми час виграємо, доки вони будуть у нас...

Грицько. Лихий момент мені з ними!

Мама й. Чув, що сказав Єгор Іванович? Та глядіть, щоб нікого й пальцем! Я вас знаю!

Грицько. Лавро Устиновичу, не турбуйтеся,— я їх нагайкою прижену! (Виходить.)

Єгор Іванович. Ось, товариші, послали ми Устиима Семеновича до Леніна. Поміч обов'язково буде!.. Кажи, Лавро Устиновичу, про наш план.

Мама й. Вирішили на прорив піти — армія, вся республіка, вийдемо в степи, ще ширше розпалимо повстання, назустріч Червоній Армії, вона пробивається до нас! А в селі тільки купка надійна зостанеться, яка затримає ворога — горлянку рватиме, окропом очі заллє, трупом на його дорозі ляже! Армія наша готова до прориву,— кого ж ми над нею поставимо, щоб був хоробрий і досвідчений, миром шанований?

Повстанець. Мамая!

Мама й. Поставимо такого, щоб як батько вів чи як брат старший, щоб повстання навкруги підняв, щоб долю йому довірити!

Повстанець у заячій шапці. Єгора Івановича.

Мамай. От і кажу, що поставимо Єгора Івановича! А ми з Ковалем село оборонимо, тил закриємо.

ЄгорІванович. На це умови не було! Ти краще округу знаєш — тобі й іти на прорив...

Повстанці. Мамая! Єгора Івановича!

Мамай. І Матвія Степановича в похід, треба буде не один декрет писати досвідченою рукою!

Вчитель. Кого в похід? Мене в похід? (Кашляє.) Я тридцять літ тут учив... Республіканці!.. І нікуди я не піду.

Повстанці. Нехай Мамай! Єгор Іванович!

Мамай. Не легко вмовити Єгора Івановича, та я йому ноги свої покажу — на таке діло й ніг треба. Робіть прорив, а я денік затримаю!

М а м а ї х а. Та й заговіємо всі гуртом! Село спалять, а мас вирубають... Або вряд — на бантину!

Варка. Та вже краще, бабо, як під деніками жити!

Ганна. А люди — що б сказали? Самі перед вели, комуністи називаються, повтікали, як зайці! Ні, ми зостанемось тут!

Єгор Іванович. Коли б спитали моє серце! Воно теж зостається тут... Все в порядку, діти мої... А ноги понесуть мене, куди треба... Нехай вам абищо, коли ви такі добрі!

Мама й. Давайте прощатися, бо потім ніколи буде! Прощай, товаришу Єгор. Спасибі тобі.

Варка. Єгоре Івановичу, я вас проклинала, Єгоре Івановичу... Думала — нещастя навіяли... Лавра мого одби-раєте... Хотіла на коліна перед вами стати — ідіть собі з богом, і нехай за вами туман до неба встане! Отака була... А тепер у руку вас поцілую, слід ваш сльозами обіллю! І страшно мені, що ви йдете. (Обіймає Єгора Івановича.)

Єгор Іванович (жартує). Бач, яке па старість! Од молодиць не одіб'єшся. (Цілується з Варкою.) Г а н н а. І я!

Єгор Іванович (цілується). Та й молодиці гарні!

Роман. Дядьку Єгоре Івановичу, комуністів знову не берете з собою?

Єгор Іванович. Дітей поховайте, щоб під кулі не потрапляли, хто ж нашу ідею нестиме, як їх не вбережемо. Візьму тебе, Романе, як рана твоя загоїться...

М а м"а й (простягає руку). Щасливо, Єгоре Івановичу... На каторзі ви мені світ одкрили, тепер я зрячий, обрій бачу і за обрій заглядаю... Ідуть за нами великі діла... Коли не побачимось — простіть, може, чим завинив...

Єгор Іванович. Я тебе вчив, на каторзі була теорія, а тут практика... (Обіймаються.)

Вчитель (кашляє). Давайте попрощаємось, як республіканці... (Обіймає Єгора Івановича.)

Єгор Іванович (цілує вчителя). Прошу вас берегти себе...

М а м а ї х а. Сідайте всі, посидьмо на дорогу, як годиться.

Всі урочисто сідають.

Грицько (заходить). Охвицер не хоче чекати, так І рветься сюди, як скажений! Мамай. Пусти його...

Повстанець виходить.

Єгоріванович. Ну, я пішов. Зустрінемось, як переможемо. (Виходить.)

Тиша. Як шалений, вдирається в двері прапорщик з нагайкою в руці. Стає посеред зали, руки в боки, раптом заверстав.

Прапорщик. Встать!

Тиша. ВсГсидять.

Прапорщик (б'є нагайкою по столу). Поглухли?! Шестидюймівки стоять з усіх боків, ні одна людина не врятується!

Мамай (спокійно, сидячи). Уряд республіки чує вас, прапорщику.

Прапорщик. Республіки? А ти, може, президент? А село Британка — мабуть, ІЗашінгтон? Засмерділи село республікою, як стервом, моліться богу та просіть, на колінах повзіть, землю їжте!.. Смердюча эаша банда дротом обгородилась, траншей накопала, думаєте — порятунок буде? Сколотили вас, а ви, як скот, і посунули, куди, за чим, до кого? Мовчите?

Ма май. Уряд республіки слухає вас.

Прапорщик. Ось які грізні, послухали Мамая, якого й каторга не виправила, червоного дурману в голови навіяло. Що ви собі думали, почавши бунт? Чекаєте комуністів? Не буде їх! Генерал Денікін на білому коні Москву взяв! Гармати стоять напоготові! Нехай волосина впаде з моєї голови! Все полетить у повітря! Хто тут Мамай?

Тиша, всі мовчать.

Г а п к а (увійшла). Ой, та це ж наш панич! Прапорщик (б'є нагайкою по столу). Бандити!

Всі мовчать. Раптом за дверима чути музику. Бубон б'є, цигикає скрипка, грає гармошка. Двері відчиняються, входять музики — Р у-д и й, дід, Миршавий. Коло стола ніяково замовкають. Встає поволі Мамай. Обличчя його страшне.

М а м а й. Грайте, музики! Чого замовкли? Панич повернувся до свого палацу. Грайте, музики!..

Музики грають.

Танцюй, прапорщику, розваж нас!

Деиікінець остовпів від несподіванки.

Танцюй, тобі кажу!

Під поглядом Мамая прапорщик починає танцювати. Урочисто, без

руху сидить уряд.

Заходять — огрядний козак у шапці з шликом і ад'ютант його. Стають, схрестивши руки на грудях.

Мамай (коли музика стихла). Ти чекав на нашу відповідь, отамане, ось прапорщик уже одержав, і ти одержиш, ми не затримаємо... Банда твоя стоїть за селом, двісті шабель з кулеметами, а ти прийшов до пас зуби замовляти, чи що?

Отаман (скидає шапку). Чолом б'ю, панове товариство! Державні люди єсте, не баритеся з відповіддю, а я теж не забарюся з військом підійти, до бою стати, республіку рятувати... Я привів курінь смерті отамана Петлюри.

Мамай (перебиває). До Петлюри — попом був? Котить вас вітром, як перекотиполе... Через села, міста — аж у море котить!

Отаман. Я б вам, панове товариство, притчу сказав, та не той час, перед вами денікінець стоїть, ви вже йому, й повірили, може, і руку простягли... А того й не знаєте, що тільки я щирий, тільки я — за республіку...

М а м а й. За бідняцьку?

Отаман. За бідняцьку...

Мамай. За народну?

Отаман. За народну...

Мамай. За Радянську?

Отаман. За... (подавився)... там видко буде, свої люди, панове товариство...

Ад'ютант (виходить наперед). Бачимо, що вскочили, з кожним може трапитись, вскочив — плати, бочонок золота дамо, не бідні!.. Розійдемось полюбовно!

Мама й. Уся програма — на долоні! Нічого не скажеш... А ми зміркуємо й таких... Ось що я спитаю: чи мають вони право жити, комісари? Яке ваше слово?

Грицько (спокійно). Порубати доведеться...

Ганна. Судимо їх на смерть,

Повстанець у заячій шапці (встає). Судимо їх на смерть.

Вчитель. І я..." (Кашляє.) Ад'ютант. Помилка! Бочонок золота! Мамай. Виводьте засуджених... Суд закінчено. • Прапорщик. Рятуйте!

Отаман. Схаменіться!.. Я — посол! Я — недоторканний!

Ворогів виводять. Урочиста тиша. Співають другі півні.

Мамай. Ви, жінки, не баріться,— збирайте всі папери та йдіть до лазарету. Там буде штаб. А ми своє діло зробимо. До бою!

Роман. Дядьку Лавро, комуністам усім іти з вами й пораненим?

Мамай. Коло мами зостанься, нехай рана загоїться... Чув — нашу ідею в майбутнє понесеш... Он хто ти! (Бере ручний кулемет, ваоїско йде до дверей.) Тачанку сюди!

За ним виходять усі, крім Варки, Ганни з дітьми. Вчитель іде останній.

Рудий. Несвятипаска живосилом сюди гнав, па~перемогу грати! Ідіть, та й годі, просто в штаб без пересадки. А тепер що?

Д ід. .Мовчи. Чи на свайбі, чи на перемозі наще діло — грати. (Та й заграли, виходячи.)

Ганна. Меншеньку з рук не пускаю, бо нянька —моя ось, скажи йому що!..

Роман. Тітко Варко, хіба нам діти в голові, еге ж?

Варка (збирає зі стола папери). Маму треба слухати, ти вже не малий...

Роман. Як на війну, дак не пускають, а дитину гляди...

Варка. Ось я її візьму... (Бере у Ганни) Яка ж вона в тебе гарнюнічка, бровки чорненькі, рученята пухкенькі, пальчики крихітні... (Цілує.) Вона солодка, як мед, вона гарнюня, як сонечко... Півсвіту пішки пройшла б, та я б її на землю не пустила стати, щоб і мені таку. Пилиночка б на неї не сіла. Ганно, сестро, яка ти щаслива в світі!

Ганна. Життя нове прийде, а на всіх хватить їсти, а всім стане пити, народимо дітей...

Роман (з одчаєм). уТа хто ж їх глядітиме?

Варка. Мої рученьки, мої ніженьки... (Цілує.)

На дверях, на вікнах виростають постаті з бомбами в руках.

Клеопатра. Здавайсь! Руки вгору!

Мов тхори, вбігають троє махновців, за ними кілька селян.

Говорять пошепки.

Варка. Тут гармат немає... Чого боїтеся?

Клеопатра. Самі баби та діти! Підкрадалися, підкрадалися, а пташка випурхнула Дайте мені Єгора. Казала — не баритися!

Гречка. Вірних людей збирали...

Клеопатра. Гречкосії! Що вмієте? Волам хвости крутити? Поставлю під кулемет — не так забігаєте!

Ч е р е в а ш. Хіба б ви без нас дорогу знайшли? Чортячими стежками водили в селі. Спробували б самі. Через колючий дріт...

Гречка. Не треба нам ніяких революцій!.. Нехай цар або хто хоче... Громадою вийдемо за село, богів здіймемо, Денікіну поклонимось... А вони декрети читають, землю ділять...

Ганна. Та тихі які богоиосці! Бояться, що народ почує... Село не спить, народ почує! Кишки ваші по дорогах розтягне!

Махновець хапає її за обличчя.

Пусти...

Селянин без ока. Розкричалась комісарша... Було б землі чужої не ділити...

• Махновець. Кінчайте, мужики, щоб Коваль не наскочив... Не за цими сюди йшли! Робіть свої справи та й гайда...

Клеопатра. Судіть їх на місці! Швидше, щоб Єгора не випустити!

Селянин без ока. Земельну комісаршу під ручки беріть. Забудеш, як на чужу землю руку здіймати!.. Бий її, бог простить...

Ганн а. Варко, сестро, будь матір'ю...

Варка. Стійте, душогуби! Матір у сиріт одбираєте! Схаменіться!

Ганна. Прощай, сестро, дітей моїх... у комуністи... виведи...

Роман (кидається на стіну людей). Мамо!.. Дядько Лавро всіх порубає!.. Усіх!.. Усіх!.. 4

Хтось відштовхує ногою, Роман падає від болю.

Усіх порубає!.. Мамо!.. Ганна. Дітки мої...

Ч е р е в а ш. Нехай з дітьми попрощається, ми не душогуби... Закон християнський... Як бог велить...

Гречка. Бийте!.. Бог простить! Бий комісаршу! За святу хазяйську землю!.. Бий!

Ганна. Од комуни не одхрестюсь, од Леніна не од-кажусь! Я теж комуністка, і діти мої комуністи! Землю вашу порізала, землі вашої нема, і життя вам не буде!!

Селянин без ока (махає вилами). Виходь!..

Ганну виводять за двері, якусь мить — чекання. Потім убивці повертаються.

Гречка. Варку беріть, на суд виводьте...

Клеопатра. Варку я сама судитиму, вона Середен-ка вбила... (Гидливо бере дитину у Варки з рук.) Плодяться, як черва... Так його й задушила б!

Роман (насилу встав з підлоги). Давай сюди дитину! Із дітьми воюєш! (Видирає немовля.) Цить, цить, то тітка кака...

Варка. Гляди її, вона маленька, жалій, не бий... Селянин без ока. Підходь — комісарша смирна!.,

Ч е р е в а ш. Ми не душогуби,— нехай із дітьми попрощається!..

Гречка. Бийте, бог простить! Махновець. Швидше, не баріться.

Співають півні.

Треті півні, чуєте?

Гречка. Комісарів хоч повбивайте, щоб не виказали!

Ч е р е в а ш. Старих і малих! Один одвіт перед богом!..

Клеопатра. Гречкосії!.. З вами й голову згубиш. Плюю на ваше село, на ваш степ, на вашу чорну мову, на ваші пісні, дітей! Високо мені летіти! Далеко мені сягати! З дороги Махио! З дороги всі! Браття анархісти, дайте мені шаблю, побачите, як рубає "Клеопатра!.. (Бере шаблю, підходить до Варки.) Клянусь, стотисячну армію зроблю! Я починаю все спочатку. Ось перша голова, яка впаде мені під ноги!...

Варка. Моя?

Клеопатра. Твоя!

Варка. Чого ж у тебе рука труситься? Глянути боїшся? Я тобі слово скажу... Жила ти, як стерво, і здохнеш... А мені сонце зійшло... Мені світ усміхнувся... Мені вмирати легко... Про мене пісню складуть... Наді мною республіка цвістиме!.. Радянським веселим цвітом цвістиме!

Клеопатра замахнулась шаблею на Варку. І в цей час —на дверях партизани з Ковалем.

Коваль. Мадам, руки вгору!

Шабля падає у Клеопатри з руки.

Завіса

ЧЕТВЕРТА ДІЯ

Подвір'я Мамаїв з першого акту. Сонце, порожньо. З погреба виходить Роман з немовлям.

Роман (співає). Ай, ну, коте, котино,засни, мала дитино! А-а... (Сердито.) Хіба ж така засне? Кругом війна, не до сну!.. Та не бійсь, вже кінчається, наспимося тоді... Бачиш, усе село під деніками... Сидять і стріляють, а ближче бояться, бо посередині ми... А дядька Лавра в хаті заперли, не знаю, як і буде!.. Тільки Єгор Іванович у степ вибився з військом,— мабуть, оту ідею повіз... А ти й не знала? (Співає.) Засни, засни, задрімай та нічого не думай! А-а... (Таємниче.) Тихо скрізь, тільки степ шумить... А нашої мами вже нема... Ти вже на тітку Варку мама казатимеш... Бо вони тепер наша мама... У погріб посадили, сказали тихенько сидіти... Папки дали такого багато... Води в глечику, огірочок... Щоб ми сиділи й не виходили... А деніки всіх поб'ють, а нас не знайдуть... Тоді ми потихеньку вночі виліземо та степом, степом до діда в друге село... А тут геть чисто всіх поб'ють... Чуєш, яка наша нова мама хитра? (Співає.) Ай, ну, люлі, люлі, налетіли гулі, а-а... (Зверхньо.) Зараз, мабуть, знову почнуть... Чутимеш, як кулі сюрчать... А я не боюсь,— я ранений... (Замислився.) Дядько Лавро сказали — ідею... А що воно таке — й сам не знаю... (Співає.) Налетіли гулі та й сіли на люлі, а-а.., (Весело.) Засинає, засинає! От коли б швидше заснула... Тоді на соломку в погребі покладу, а сам на війну дивитимусь... Спи, спи... Зроблю собі крила, як у чорногуза, та й полечу... Низом війна, а я лечу, а я лечу!.. (Зникає в погребі.)

Несучи в'язки бур'яну, обтикавшись соломою, заходять крадькома д і д" Миршавий і Рудий.

Рудий. Ось тут і пересидимо, а ви, діду, хотіли тікати. Який же це буде оркестр без скрипки?

Миршавий. Не оркестр, а троїста музика! , Д і д. Чорти нас тягають по всіх бур'янах та по ровах, гляди — свої підстрелять, погнав Несвятипаска, ми й послухали!..

Миршавий. Казав Несвятипаска на перемогу грати, каже — де перемога, там і грайте.

Д і д. Ганяємо за тою перемогою — аж пристали!.. На весіллі нам боярин одразу все каже, а тут — ні боярина* ні свата... Було б зброї не віддавати, то хоч війну б одбули!

Рудий. Мабуть, такого бою ще зроду не було. Германці вже як одбивалися, краще од греків та гетьманців, а проти нас хука дадуть.

М и р ш а в и й. Несвятипаска поміч приведе...

Д і д. Яку поміч? Випив чарку та й спати пішов у скелі!.>

Роман (несподівано). Деніки!.. Ховайтеся!

М и р ш а в и й. Що воно крикнуло?

Рудий. Ховаймося!..

Д і д. Тьху, чортова війна: інструмент поб'єш і одежу порвеш!

Всі троє швидко, роблячи це, певно, не вперше, прихилилися до стіни, замаскувалися бур'яном, завмерли. На подвір'я вбігає група д е н і-

кінців.

Чубатий. Як зайці, бігаємо! Оце їхній штаб? Н и з е н ь к й. Шукай, не бійся — патрони всі вистріляли, голіруч одбиваються!

Чубатий. Лазарет перекидаємо!.. Поранених — до ноги! За вітром пустимо! Підпалюй!..

Наштовхуються на музик. Галас ущух. Музики підводяться, з них осипається поволі все їхнє маскування. Стоять, тримаючи інструменти. І раптом — як заграють!

Низенький. Ходу. Чубатий. Тікай!

Однорукий. Мамай! (Тікає, за ним денікіпці —-в повній паніці.)

Музики грають. З-за рогу хати на подвір'я викочується гармата. За нею, штовхаючи її, Несвятипаска.

Несвятипаска (страшним голосом). Ану, підходь паски святити!!

Музики завмирають.

Передні колеса кінь везе, а задні самі котяться. Ху! (Сідає, витирає піт.)

Музики несміливо починають знову грати.

Тихо! Ще не перемога!

Рудий. Дядьку Петро, уже дід хотіли й тікати! Який же це буде оркестр без скрипки?

Д і д. Ганяємо за тою перемогою по бур'янах, хіба її вловиш?

Несвятипаска. А ви не ганяйте. Миршавий. Бо ви ж договорили нас на перемогу грати!

Дід. Ото ми ганяємо, ганяємо за перемогою... Несвятипаска. Та що це вам — перепелиця чи курка? Треба на висоті стояти, увесь степ озирати! . Роман (з погреба). Дядьку Петро, вони кулі бояться, я знаю...

Миршавий. Та хіба ж за себе, за струмент боїмося, щоб ти знав!

Несвятипаска. З вами зачепись — ціла свайба буде! Бачили он вітряк? Отам перемогу виглядайте. Кроком руш!

Дід (діловим тоном). А яку ти музику замовляєш? Можемо польку-циганку, польку-пташку...

Миршавий. Обратно ж — польку-кокетку, польку-бджілку...

Рудий. Ще й польку-смєх можемо...

Несвятипаска (відбирає у Рудого й Миршавого гранати). Гранати вам без діла. Марш!

Музики поспішно виходять.

Вчитель (вносить один снаряд). Наше становище нагадує мені один історичний факт... Пригадуєш, Несвятипаска, Фермояільську битву з грецької історії?

Несвятипаска (підвівся, з відчаєм). Матвіє Степановичу, їй-богу, ви нам цього не задавали!

Вчитель. І греків забув?

Несвятипаска (обмотує снаряд ганчіркою). Ма-твсіє Степановичу! їй-богу, не греки в голові! Дивіться, як хати палахкотять! До неба вогонь! А греків ми під Херсоном і де хочете били... По історії і по географії...

Вчитель. Що це ти робиш?

Несвятипаска. Калібр не той, Матвіє Степановичу. Менший калібр. (Закладає снаряд до гармати.)

Коваль (виглянув з-за рогу, забігає). Петре! Пізнав тебе по рясі! За мною! Мамая визволяти! В хаті оточили, гранатд кидають!

Несвятипаска. Патронів треба! Де патрони?

Роман. Уже всі в мене забрали.

Коваль. Швидше, поки шлях вільний! Наших бачив? Єгор як? Червона Армія далеко?

Несвятипаска. Полетіли наші, як соколи по степу! Роман. Стріляйте! Стріляйте, бо підходять! Вчитель. Став на картеч!

Несвятипаска. Одрізали! Вибігай назустріч! На — гранату! (Побіг.)

Коваль (обсмикнув одежу, поправив халяви). Ну, пішли! (Вибігає.)

Вчитель (ходить круг гармати). Комік Єгор Іванович. Груші "вікторії", каже, не жалко? З дому рушив, дак хоробрий був, із жінкою, як донський козак, прощався... Не вмирати страшно, ні,— треба якихось слів перед цим сказати... А в мене от, їй-богу, і слів немає... Не перебивайте! Це я до себе кажу... Тут, брат, сльози не годяться... Ідею підмочиш...

Роман. Матвіє Степановичу...

Вчитель (ховає сльози). Чого тобі?

Роман. От ви кажете — ідею... А що воно таке є?

Вчитель (береться до гармати). Ідея, Романе, це така річ...

Хлопець йому допомагає.

Ідея — це така річ, як би тобі сказати... Роман. Важка?

Вчитель. Як би тобі сказати... Вона не важка... Тільки, скажу тобі, й не легка... Он як... Хто піднесе, а хто падає... Ідея — це значить, так... Ховайся, Романе!..

Варка (вбігає). Матвіє Степановичу,.. Лавра в хаті запалили... Ой, горенько,— тільки дим!.. Поміж кулями побігла... До. дітей біжу... Ховайся, Романе, до ляльки в погріб, а я вас соломою закладу, земельки притрушу, щоб ніхто й не знайшов...

Роман. Які хитрі! Кривопатру дядько Коваль устрелив! Кого ж мені боятися?

Варка. Ховайся, кажу. Бачиш — уже близько підходять! Стріляйте, Матвіє Степановичу, стріляйте... Що там таке, хай бог милує?

Вчитель (поранений, прихилився до гармати). Куля, мабуть... Не знаю... Я на війні вперше...

Варка. Стріляйте! Стріляйте!

Вчитель. Не перебивайте... хай вони... ближче...

Вбігають Несвятипаска й Коваль.

Несвятипаска. Стріляйте, Матвіє Степановичу! Вчитель. Не перебивайте... (Шарпає ремінець, з гармати тільки дим.) Не

перебивать... (Падає до колеса.) Варка (заломила руки). Петре!.. Коваль. Спокійно, Петре.

Заплакало немовля.

Варко, до дитини. Швидше.

Несвятипаска (до Варки). До дитини, кажу!

Варка покірно пішла до погреба.

Р о м а н. За тою лялькою й війни не побачиш!.. (Лізе до погреба за Варкою.)

Несвятипаска (закриває ляду погреба). І пить будем, і гулять будем, а як прийде смерть — помирать будем. Мій тезис — не здавайсь!

З двох боків посунули де ні кінці й петлюрівці. Повне подвір'я. Рушили вперед, як череда.

Чубатий. Живих беріть!.. Мамай згорів! Не бійся! Петлюрівець. Бий!.. Топчи!.. Д е н і к і и е ц ь. За руки!.. За руки тримай! Другий. Не втримаєш!.. І кулаки, як довбні! Несвятипаска. І пить будем, і гулять будем!! Фельдфебель. Під ноги бий! Так! Так!

Натовп лютує. У повітря летить якась одежа, чиясь шапка. Наче зграя вовків рве здобич. Тоді з'являється Мамай. Він страшний. Обсмалена одежа й волосся, ручний кулемет на плечі, подертий і обгорілий червоний прапор на ручному кулеметі.

Мамай. Стій!

Ніхто не чує. Мамай стріляє в повітря — ніхто не зважає. Мама" іде в натовп, розсуваючи його руками. Видко, як нахиляється й піднімається прапор, рухаючись до середини натовпу. Мамай доходить до своїх.

Однорукий (відступає). Мамай! Чубатий. Мамай! З вогню воскрес! Голоси. Мамай! Мамай!

Денікіиці й петлюрівці відсахнулися назад. Коло гармати стоїть Мамай з кулеметом на плечі, з обох боків його підводяться на ноги обідрані Несвятипаска й Коваль.

Варка (вийшла з погреба). Голубчику мій! Живий! Несвятипаска (важко дихаючи). Бий, Лавро!.. Коваль. Спокійно, Петре. Мамай береться до кулемета, натовп одразу звільняє подвір'я..

Несвятипаска. Бий кадетів! Заходь, хлопці! З того боку заходь! (Вибігає.)

Коваль. Відступайте, товаришу Мамай. А ми ще затримаємо... (Вибіг.)

Мамай (ставить кулемет на землю, посміхнувся). Останній патрон в небо пустив... *

Роман (з погреба). Дядьку Лавро, є патрон! (Підходить, дістає з кишені, дає.) Ось він. Це нічого, що він без кулі?

Мамай (бере). Патрон без кулі не стріляє, Романе, От, Матвіє Степановичу! Було б вам — з Єгором Івановичем! Він пробився, Червону Армію стріне, почне все спочатку... Значить, умираємо нездолані, це. не страшно... (Кричить.) Матвіє Степановичу!!!

Варка (кинулась-до вчителя). Холодний! (Накрила свитою.)

Мамай (похилив голову). Народний учитель буй з народом. Хай історія знає!

Р о м а н. Я, дядьку Лавро, комуніст, — казали Єгор Іванович... А мене в погріб ховають... Я без вас не можу, та й годі... Прапора давайте подержу, поки ви битиметесь..,. (Плаче.)

М а м а й (дає прапор). Хіба ж комуністи плачуть? Входить Несвяти паска, несучи Коваля.

Несвятипаска. Кадетів без щоту клав! А тепер і не озвешся! (Кладе Коваля.) Лавро, убили мого побратима. За слізьми світу не бачу! Уставай! Уставай, бо й я коло тебе ляжу!!

Коваль. Хіба без цього не обійдемось? Тримайтесь... Червона Армія прийде... (Вмирає.)

Несвятипаска. Убили мого побратима! (Припадає до Коваля.)

Вар к а. йдуть, Лавро! Смерть наша йде!

Мама й. Ну, прощай, Романе... (Цілує хлопця.) І ти. Петро... (Цілується з Несвятипаскою.) Багато Мамаїв отут умирало. А ще більше житиме! Ще й як житиме! З любов'ю, з хлібом, з піснею!

Варка. І я вірю, Лаврику..: І кругом цвіте весна... І все-все бачу... (Обіймає Лавра.)

М а м а ї х а (входить). Тут жили, тут і вмремо...

М а м а й. Благословіть, бабо, як звичай велить.

М а м а ї х а. Благословляю тебе, Лавро. Добрий був батькові син, а мені онук, а людям — оборона. Тебе, Варко, хазяйська дочко, щира душе... Тебе, Несвятипаска, божа дитино... І тебе, воїне Романе...

Роман. І ляльку нашу, що в погребі?

М а м а ї х а. Ми чесно пройшли життя. Ми заробили світлу пам'ять у людей...

Роман. Дядьку Лавро, я прапор вище триматиму, еге ж!

Варка. Яка я щаслива з тобою, Лавро! М а ма й. Згадайте нас, потбмки!

Несвятипаска (виламує горілу крокву). Ану, підходь паски святити!!

За коном галас зростає й наближається,— от-от ускочать вороги. Темно.

Пауза.

З темряви: під стіною хати стоять — М а м а й, Варка, М а м а ї х а, Несвятипаска, Роман з прапором. Перед ними вороги з наставленими гвинтівками. Офіцер махнув револьвером, подаючи сигнал до

розстрілу. Темрява впала, як залп. Тиша. Пауза., Потроху, разом з поступовим поверненням світла, здалеку раптом починає звучати троїста музика. Голосніше й голосніше. Ось музиканти підходять, граючи, до хати, стоять на причілку, не бачачи розстріляних.

Дід. Як вискочать з-за могили! Та по конях! Оце вже справжня перемога! Хай тепер Несвятипаска не вередує! Рудий. Знамено червоне! Миршавий. Знамено, як вогонь!

Заплакало в погребі немовля. Роман вилазить з-під Несвятипаски, тихо йде до погреба, піднімає'ляду, лізе туди.

Дід (побачив розстріляних, зняв шапку). Перемога... Для кого та перемога? Хіба ж так можна?.. (Навшпиньках виходить, несучи скрипку перед себе.)

Рудий. Нас послав на вітряк перемогу виглядати, а сам, боже ж ти "мій!.. (Некрасиво плаче, взявши під пахву бубон, виходить теж.)

Миршавий (ховає сопілку за пазуху). Жили, як люди,— померли, як герої... Перемога... (Виходить.) Вбігає на подвір'я Єгор Іванович.

Єгор Іванович (побачив). Все в порядку, діти мої... Власне, що я кажу?.. Яке нещастя...

Входить Устин.

Устин (урочисто). Через гори переліз, через ріки переплив, перед Леніним став! Поклін вам посилає великий чоловік... (Кланяється до землі.) Сину мій... Мамо.., (Стає на коліна.)

Роман (вилазить з погреба з немовлям на руках). Це ви, дядьку Єгоре Івановичу?! І дід Устин! Червона Армія прийшла?

Єгор Іванович. Прийшла, Романе.

Роман. Нас усіх розстріляли, а я встав. Чого ви плачете? Тепер Ленін знає нас, І дядька Лавра, і тітку Варку, і мого тата, і маму, і Матвія Степановича, і товариша Коваля, і бабу Мамаїху, і Несвятипаску, і всіх-всіх! Кругом війна, а ми живі. Комуністи, Ідею несем. Кругом війна, а ми несем, а ми несем!

Тиша. Чути цокіт копит. Завіса

Харків, 1937

1 — Робесп'єр Максімільєн Марі Ізідор де (1758—1794)—діяч Великої французької революції. Відіграв важливу роль у підготовці і проведенні в Парижі народного повстання. З липня 1793 р. очолював Комітет громадського порятунку, який фактично виконував функції уряду. Після контрреволюційного перевороту гільйотинований. Його сподвижником був і брат Огюстен Робесп'єр (1763—1794).